

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Β' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2026

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες
Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ηθική (Γυμνάσιο)

Επιστημονικός Υπεύθυνος:
Στυλιανός Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Επόπτρια/επόπτης:
Βάσω Κιντή, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ
Κωνσταντίνος Κορναράκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Συγγραφέας:
Ηλίας Μαρκολέφας, δρ. Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ

Αξιολογητές:
Χαράλαμπος Βέντης, Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Εμμανουήλ Σίμος, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περιεχόμενα

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!.....	4
1. Πλατωνική Ηθική	6
Κείμενο 1: Η αρετή είναι γνώση και μόνο αυτή φέρνει ευτυχία	6
Κείμενο 2: Ποιοι κάνουν το κακό;	7
2. Στωική Ηθική	9
Κείμενο 1: Αφειρηρία: αυτοσυντήρηση	9
Κείμενο 2: Από τον εαυτό στο σύμπαν	10
Κείμενο 3: Κατάληξη: αυτάρκεια	11
3. Δίκαιο και δικαιοσύνη	13
Κείμενο 1: Το νόμιμο μπορεί να είναι άδικο και ανήθικο	13
Κείμενα 2 & 3: Η πρακτική προτεραιότητα του νόμου	14
Κείμενο 4: Τα όρια του νόμου.....	15
4. Οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου.....	16
Κείμενο 1: Τόμας Χομπς	16
Κείμενο 2: Τζων Λοκ	16
Κείμενο 3: Ζαν – Ζακ Ρουσσώ	17
5. Ηθικός εγωισμός.....	19
Κείμενο 1: Ψυχολογικός εγωισμός	19
Κείμενο 2: Ηθικός Εγωισμός	20
6. Πολιτισμικός σχετικισμός	21
Κείμενο 1: Η ποικιλομορφία των ηθικών κανόνων και αξιών.....	21
Κείμενο 2: Πολιτισμικός σχετικισμός.....	22
7 Η πρόκληση του μηδενισμού	24
Κείμενο 1: Νίτσε: Η αναγγελία του μηδενισμού	24
Κείμενο 2: Νίτσε: Η υπέρβαση του μηδενισμού.....	25
Κείμενο 3: Ο μηδενισμός του επιστημονισμού.....	25
8. Ελευθερία και υπευθυνότητα.....	27
Κείμενο 1: Τα όρια της ατομικής ελευθερίας	27
Κείμενο 2: Πότε είμαι ηθικά υπεύθυνος;	28
Κείμενο 3: Είμαι ποτέ ηθικά υπεύθυνος;.....	29
9. Πώς να είμαι καλύτερος άνθρωπος	31
Κείμενο 1: Πώς γίνεσαι καλύτερος παρακολουθώντας ένα μάθημα Ηθικής;	31
Κείμενο 2: Πώς γίνεσαι καλύτερος χωρίς να το θέλεις	32
10. Η αγάπη για τον εαυτό μου και τους άλλους	34
Κείμενο 1: Εαυτοί και φίλοι	34
Κείμενο 2: Η αγάπη και ο σκοπός της ζωής μας.....	35
Κείμενο 3: Οι δύο ρίζες της ηθικής	36

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!

Αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές,

ετοιμαστείτε να ξεκινήσετε ένα ταξίδι στον κόσμο της Ηθικής εμπειρίας και σκέψης. Το ταξίδι δεν θα σας πάει σε μακρινά και εξωτικά μέρη, γιατί ο κόσμος της Ηθικής είναι ο κόσμος της ζωής μας. Θα είναι, όμως, γεμάτο ιδέες, πρωτότυπα κείμενα, θεωρίες, παιχνίδια και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες.

Η βαλίτσα αυτού του ταξιδιού είναι ο Φάκελος Υλικού που κρατάτε στα χέρια σας. Στον Φάκελο θα βρείτε οργανωμένα κείμενα για κάθε θέμα με το οποίο θα ασχοληθείτε φέτος. Για κάθε θέμα υπάρχει μία μικρή εισαγωγή, και μερικά σύντομα κείμενα που φωτίζουν διάφορες πτυχές του. Τέλος, ακολουθούν ερωτήσεις και δραστηριότητες μέσα από τις οποίες θα μπορέσετε να κατανοήσετε και να προβληματιστείτε για το ζήτημα με το οποίο ασχολείστε σε κάθε κεφάλαιο.

Τι είναι όμως το μάθημα της Ηθικής; Σε διάφορες χώρες υπάρχει ένα μάθημα Ηθικής, συχνά ως εναλλακτικό στη θρησκευτική εκπαίδευση. Μέσα απ' αυτό το μάθημα θα προβληματιστείτε για ηθικά ζητήματα που σας απασχολούν ή πρόκειται να σας απασχολήσουν στο μέλλον. Δεν πρόκειται για θεωρητικά ζητήματα που δεν έχουν εφαρμογή στην πράξη. Αντίθετα, όπως θα διαπιστώσετε από τα μαθήματα και τις δραστηριότητες που τα συνοδεύουν, τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθείτε αφορούν με κάποιον τρόπο την καθημερινότητα του σύγχρονου ανθρώπου, ακόμη και όταν εστιάζουν σε φιλοσοφικά επιχειρήματα ή θρησκευτικές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν αιώνες πριν. Μην νομίζετε ότι αυτός ο Φάκελος Υλικού περιέχει έτοιμες απαντήσεις για τα ζητήματα που αναφέρονται. Σκοπός του μαθήματος δεν είναι να σας επιβάλει συγκεκριμένες ηθικές αρχές ή απόψεις.

Σκοπός του μαθήματος είναι να σας φέρει σε επαφή με σημαντικά ηθικά ζητήματα, να σας προβληματίσει για αυτά, να σας γνωρίσει κάποιες από τις ιστορικά σπουδαιότερες διερευνήσεις αυτών των ζητημάτων και να σας μάθει τον τρόπο να τεκμηριώνετε τις δικές σας απαντήσεις, ώστε να μπορείτε και εσείς να συζητάτε συγκροτημένα για το τι πρέπει να κάνουμε. Το μάθημα της Ηθικής θα σας βοηθήσει να γνωρίσετε καλύτερα τον εαυτό σας, να αναλάβετε την ευθύνη για τις ηθικές επιλογές που εσείς οι ίδιοι κάνετε με τη βοήθεια της λογικής και των συναισθημάτων σας, και να κατανοήσετε καλύτερα τον αντίκτυπο των αποφάσεών σας στον εαυτό σας, στους κοντινούς σας ανθρώπους, στην κοινωνία και το περιβάλλον. Στην εποχή που ζούμε, οι προκλήσεις είναι πολλές και κάθε σύγχρονη δημοκρατική, ανοιχτή κοινωνία οφείλει να προσφέρει ένα πλαίσιο ασφάλειας και ανεκτικότητας στους πολίτες της, ανεξάρτητα από το θρησκευτικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο, ένα πλαίσιο ανεκτικότητας που δεν βασίζεται στην αδιαφορία για τον άλλο, αλλά στον σεβασμό του. Το μάθημα της Ηθικής, στηριγμένο στην αρχή της συμπερίληψης ώστε να αγκαλιάσει όλες τις

μαθήτριες και όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το χρώμα, την καταγωγή, το φύλο, τη θρησκεία ή άλλες διαφορές, φιλοδοξεί να σας προετοιμάσει για αυτή την κοινωνική πραγματικότητα

Η Ηθική δεν είναι ένα σύνολο απαρχαιωμένων και αυθαίρετων κανόνων που μας επιβάλλονται αυταρχικά για να καταστρέψουν τον αυθορμητισμό και τη χαρά της ζωής. Διαμορφώνεται μέσα στην ίδια τη ζωή, με βάση την εμπειρία όλων μας αλλά και μέσα από τις σκέψεις που γεννούν οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Η μελέτη της Ηθικής εκφράζει την κοινή μας επιθυμία να ζήσουμε μια καλή, ευτυχισμένη ζωή.

Ετοιμαστείτε! Το ταξίδι αρχίζει!

1. Πλατωνική Ηθική

Η αφετηρία της Πλατωνικής ηθικής είναι ένα ζήτημα που πρέπει να απασχολεί σοβαρά κάθε άνθρωπο: «Με ποιον τρόπο οφείλει κανείς να ζει;» Το ερώτημα δεν είναι από την αρχή ηθικό, δηλαδή πώς να ζήσει κανείς με τον πιο ηθικό τρόπο. Αυτό που ενδιαφέρει όλους είναι πώς μπορούμε να ζήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντά μας, και να κατακτήσουμε οι ίδιοι την ευτυχία (ευδαιμονία, για τους αρχαίους Έλληνες). Με άλλα λόγια, τα ερωτήματα είναι, πρώτον, τι είναι η ανθρώπινη ευτυχία και, δεύτερον, τι σχέση έχει η ηθική αρετή με αυτή.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η αρετή είναι γνώση και μόνο αυτή φέρνει ευτυχία

Στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα βρίσκουμε μια πρώτη απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα, που μάλλον σχετίζεται με τη διδασκαλία του Σωκράτη.

«Ωραία, είπα, το ερώτημα που προκύπτει μετά, μια και όλοι μας ποθούμε την ευτυχία, είναι πώς θα την κατακτήσουμε. Άραγε με το να έχουμε πολλά αγαθά; ... Ο καθένας μπορεί να μας πει ότι ο πλούτος είναι αγαθό, ... επίσης η υγεία και η ομορφιά και τα άλλα σωματικά χαρίσματα, ... αλλά και η ευγενική καταγωγή και οι διάφορες ικανότητες και οι τιμές που κερδίζεις στον τόπο σου ... Τι θα έλεγες για το να είναι κανείς φρόνιμος και δίκαιος και ανδρείος; ... Τα αγαθά αυτά, ρώτησα, ... θα μας ωφελούσαν σε κάτι αν απλώς τα είχαμε χωρίς και να τα χρησιμοποιούμε; ... Όχι βέβαια, είπε. ... Πότε όμως, είπα, ωφελούν: αν κάποιος τα χρησιμοποιεί σωστά ή κι όταν δεν τους κάνει καλή χρήση; Αν τα χρησιμοποιεί σωστά. ... Μήπως λοιπόν, είπα, για τη χρήση όλων αυτών των αγαθών είναι η γνώση εκείνη που μας οδηγεί πώς να τα χρησιμοποιούμε σωστά; Ναι, η γνώση ... Τότε όμως, ... ωφελούν σε τίποτε όλα τα άλλα όταν λείπει η σοφία και η γνώση; ... Μήπως απ' όλα τα άλλα πράγματα κανένα δεν είναι καλό ή κακό από τη φύση του, ενώ απ' αυτά τα δύο, η γνώση είναι καλό και η αμάθεια κακό;»

Πλάτων, *Ευθύδημος*, 279a, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος (τροποποιημένη),
Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1987, σσ. 53-63.

Δραστηριότητα

- «Είναι καλό να είσαι πλούσιος ή να έχεις εξουσία, γιατί τότε μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις.»
- «Το να είσαι πλούσιος ή να έχεις εξουσία δεν είναι ούτε καλό ούτε κακό, εξαρτάται από το αν χρησιμοποιείς τον πλούτο ή την εξουσία σου για να κάνεις το καλό ή το κακό.»

- (1) Συζητήστε και ψηφίστε με ποια θέση συμφωνείτε.
- (2) Χωριστείτε σε δύο ομάδες. Κάθε ομάδα αναλαμβάνει να υποστηρίξει μία από τις δύο θέσεις με παραδείγματα και επιχειρήματα.
- (3) Κάθε ομάδα παρουσιάζει τα επιχειρήματά της στην άλλη.
- (4) Μετά τη συζήτηση, ψηφίστε ξανά, ανεξάρτητα από την ομάδα στην οποία ανήκατε. Υπάρχει σημαντική αλλαγή στα αποτελέσματα της ψηφοφορίας;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ποιοι κάνουν το κακό;

Ο Σωκράτης των πρώιμων διαλόγων του Πλάτωνα δεν υποστηρίζει μόνο ότι η γνώση είναι αναγκαία συνθήκη για την αρετή (δεν μπορείς να κάνεις το καλό αν δεν ξέρεις τι είναι το καλό), αλλά και ότι είναι ικανή (αν ξέρεις τι αληθινά είναι το καλό, δεν μπορείς να κάνεις το κακό). Αυτή η θέση οδηγεί σε διάφορα ηθικά παράδοξα. Το πιο γνωστό είναι ο ισχυρισμός ότι κανείς δεν κάνει το κακό με τη θέλησή του, γνωρίζοντας ότι είναι κακό.

Γιατί ο Σιμωνίδης δεν ήταν, βέβαια, τόσο αμόρφωτος, ώστε να πει ότι επαινεί όσους δεν κάνουν κανένα κακό με τη θέλησή τους, λες και υπάρχουν πράγματι κάποιοι που κάνουν κακό με τη θέλησή τους. Εγώ είμαι σχεδόν σίγουρος ότι κανείς από τους σοφούς δεν πιστεύει ότι κάποιος σφάλει με τη θέλησή του ή ότι κάνει αισχρά ή κακά πράγματα με τη θέλησή του, αλλά όλοι γνωρίζουν καλά ότι όσοι κάνουν τα αισχρά και τα κακά τα κάνουν χωρίς τη θέλησή τους.

Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 345d-e, μτφρ. Η.Μ., *Platonis Opera*, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1899.

Δραστηριότητα

Η ανθρώπινη ιστορία είναι γεμάτη από αναρίθμητες δολοφονίες. Κάθε μία είχε τις δικές της συγκεκριμένες συνθήκες ως προς τα κίνητρα του δολοφόνου, αλλά θα μπορούσαμε να τις ομαδοποιήσουμε με τον ακόλουθο τρόπο:

- A. Ο δολοφόνος πίστευε ότι η ίδια η πράξη της δολοφονίας είναι καλή.
- B. Ο δολοφόνος πίστευε ότι η πράξη του είναι καλή για άλλους λόγους (π.χ., επειδή έτσι αποκτούσε πλούτη ή εξουσία ή υπερασπιζόταν την τιμή της οικογένειάς του ή έπαιρνε εκδίκηση για μια αδικία, κ.ο.κ.).
- Γ. Ο δολοφόνος πίστευε ότι η πράξη του είναι κακή, αλλά η βούλησή του δεν ήταν αρκετά ισχυρή για να επιβληθεί στην επιθυμία του να σκοτώσει (π.χ., ήταν οργισμένος

και έπραξε χωρίς να σκεφτεί καθόλου, ή η αφαίρεση μιας ζωής του δημιουργούσε ακατανίκητη έλξη).

Δ. Ο δολοφόνος πίστευε ότι η ίδια η πράξη της δολοφονίας είναι κακή, και αυτό ήταν το κίνητρό του, ήθελε να κάνει το κακό.

Βάλτε αυτές τις τέσσερις επιλογές σε μια σειρά, ξεκινώντας από την περίπτωση που θεωρείτε πιο συχνή και καταλήγοντας στην πιο σπάνια. Κατόπιν συζητείστε την άποψη του Σωκράτη ότι κανείς δεν κάνει κάτι κακό γνωρίζοντας ότι είναι κακό.

2. Στωική Ηθική

Ο Στωικισμός είναι μια φιλοσοφική παράδοση που ξεκίνησε στην Αθήνα των Ελληνιστικών χρόνων (περίπου 300 π.Χ.) και παρέμεινε ζωντανή για πάνω από πέντε αιώνες. Η Στωική ηθική απευθύνεται σε όλους, ανεξάρτητα από κοινωνικές θέσεις και ιεραρχίες, πολιτικές συνθήκες ή εθνικές και θρησκευτικές ταυτότητες, και τους προτρέπει να κατανοήσουν τη σχέση της ανθρώπινης φύσης με τη φύση συνολικά, ώστε να ενταχθούν αρμονικά στον κόσμο. Ταυτόχρονα απευθύνεται στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά και ισχυρίζεται ότι αν κάποιος ζει σύμφωνα με την αρετή και κάνει τις σωστές επιλογές, τότε η ευτυχία του είναι εξασφαλισμένη. Αυτός ο ασυνήθιστος συνδυασμός καθολικότητας (είμαστε όλοι μέρη του ίδιου όλου) και ατομικότητας (η ευτυχία μου εξαρτάται μόνο από εμένα τον ίδιο) είναι ένας από τους παράγοντες που εξηγούν τη βαθιά επίδραση που έχει ασκήσει η Στωική ηθική στην ύστερη αρχαιότητα και στον σύγχρονο κόσμο.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Αφετηρία: αυτοσυντήρηση

Οι Στωικοί, όπως και άλλοι αρχαίοι φιλόσοφοι, πίστευαν ότι εξετάζοντας την νηπιακή ηλικία, όταν οι άνθρωποι δεν έχουν ακόμη διαφοροποιηθεί από τα υπόλοιπα ζώα, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την ανθρώπινη φύση.

«Οι Στωικοί λένε ότι η πρωταρχική παρόρμηση του ζώου είναι για την αυτοσυντήρησή του, αφού από την αρχή η φύση το κάνει να αγαπάει τον εαυτό του.

... Το πρώτο οικείο πράγμα σε κάθε ζώο είναι η κατάσταση του και η συνείδηση που έχει για αυτή. Γιατί δεν θα ήταν εύλογο η φύση να το αποξενώσει από τον εαυτό του, και έτσι ... αφού το δημιούργησε ... το έκανε να αισθανθεί οικειότητα με τον εαυτό του. Για αυτό τον λόγο, το ζώο απορρίπτει όσα είναι βλαβερά και επιδιώκει όσα είναι οικεία. Πιστεύουν, λοιπόν, ότι είναι λάθος να λες, όπως κάνουν κάποιοι, ότι η ηδονή είναι ο σκοπός της πρωταρχικής παρόρμησης των ζώων.»

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων* 7.85-86, μτφρ. Η.Μ.

Δραστηριότητα

Ποιος είναι ο πρωταρχικός σκοπός ή το ισχυρότερο κίνητρο ενός ζώου, και άρα και του ανθρώπου: Η αυτοσυντήρηση ή η αναζήτηση της ηδονής και η αποφυγή του πόνου;

Χωριστείτε σε δύο ομάδες και οργανώστε έναν αγώνα επιχειρηματολογίας μεταξύ των δύο θέσεων. (Κάθε ομάδα μπορεί να σκεφθεί περιπτώσεις που το ένα κίνητρο εμφανίζεται ισχυρότερο από το άλλο).

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Από τον εαυτό στο σύμπαν

Σύμφωνα με τους Στωικούς, όπως είναι φυσικό να αισθανόμαστε οικειότητα και στοργή για τον εαυτό μας, έτσι είναι φυσικό να αισθανόμαστε οικειότητα και για άλλους.

«Ο καθένας μας, θα λέγαμε, περιβάλλεται από πολλούς κύκλους, άλλους μικρότερους, και άλλους μεγαλύτερους, οι τελευταίοι περικλείουν τους πρώτους σύμφωνα με τις διάφορες και άνισες μεταξύ τους σχέσεις. Ο πρώτος και εγγύτερος κύκλος είναι αυτός που ο καθένας έχει σχεδιάσει με κέντρο το δικό του μυαλό. Αυτός ο κύκλος περικλείει το σώμα και ό,τι προσλαμβάνει το σώμα· είναι ο μικρότερος κύκλος και σχεδόν αγγίζει το κέντρο. Ο δεύτερος στη συνέχεια βρίσκεται μακρύτερα από το κέντρο και περιέχει τον πρώτο κύκλο· αυτός περιλαμβάνει γονείς, αδέρφια, σύζυγο και παιδιά. Ο τρίτος περιλαμβάνει θεούς και θείες, παππούδες και γιαγιάδες, ανιψιούς, ανιψιές και ξαδέρφια. Ο επόμενος κύκλος περιλαμβάνει τους υπόλοιπους συγγενείς· ακολουθεί ο κύκλος των γειτόνων, έπειτα ο κύκλος των συνδημοτών, έπειτα αυτός των συμπολιτών, και στη συνέχεια, με τον ίδιο τρόπο, ο κύκλος των ανθρώπων από γειτονικές πόλεις και ο κύκλος των συμπατριωτών. Ο εξώτατος και μεγαλύτερος κύκλος, που περιέχει όλα τα υπόλοιπα, είναι αυτός ολόκληρου του ανθρωπίνου είδους.»

Ιεροκλής (από την *Ανθολογία* του Στοβαίου 4.671-73), μτφρ. Η.Μ.

Υπάρχει όμως και ένας ακόμη μεγαλύτερος κύκλος:

«Και έτσι πρέπει να θεωρήσουμε όλο το σύμπαν ως μια κοινοπολιτεία των θεών με τους ανθρώπους.»

Κικέρων, *Περί νόμων* 1.23.

Δραστηριότητα

Σχεδιάστε το δικό σας διάγραμμα της οικουμένης. Στο κέντρο βρίσκεται ο εαυτός σας, και μετά πρέπει να αποφασίσετε, π.χ., πώς θα τοποθετήσετε συγγενείς και φίλους, αν θα βάλετε τους κατοίκους της πόλης σας ή της περιοχής σας σε εσώτερο κύκλο από τους υπόλοιπους Έλληνες, αν θα βάλετε τους κατοίκους των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε εσώτερο κύκλο από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους, ή ποιοι θα περιέχονται στον προτελευταίο κύκλο, αν ο τελευταίος περιέχει όλους τους υπόλοιπους. Καθώς το σχεδιάζετε, σκεφτείτε τι είδους κριτήρια χρησιμοποιείτε (γεωγραφικά, φυλετικά, πολιτισμικά, πολιτικά, θρησκευτικά).

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Κατάληξη: αυτάρκεια

Όταν τα παιδιά μεγαλώνουν, αποκτούν λόγο, δηλαδή ικανότητα έλλογης σκέψης και κρίσης, και αυτό διαφοροποιεί τους ανθρώπους από τα άλλα ζώα. Η Στωική ευτυχία είναι να κρίνεις και να επιλέγεις με έλλογο τρόπο, περιορίζοντας τις επιθυμίες σου, εξαλείφοντας τα πάθη σου, και ελαχιστοποιώντας την εξάρτησή σου από εξωτερικά αντικείμενα, έτσι ώστε να απολαμβάνεις την μέγιστη ελευθερία.

«-Μπορεί αυτός που επιθυμεί κάτι που εξαρτάται από άλλους να είναι ελεύθερος από εμπόδια;

-Όχι.

-Να είναι ελεύθερος από παρεμβάσεις;

-Όχι.

-Άρα δεν μπορεί να είναι ελεύθερος. ...

-Πες μου, λοιπόν, δεν έχεις τίποτα να εξουσιάζεις εσύ ο ίδιος, να εξαρτάται μόνο από εσένα, ή έχεις κάτι τέτοιο;

-Δεν ξέρω.

-Δες το λοιπόν έτσι και σκέψου το εξής: μπορεί κάποιος να σε κάνει να δώσεις τη συγκατάθεσή σου σε κάτι ψευδές;

-Κανένας.

-Άρα, στο ζήτημα της συγκατάθεσης δεν έχεις ούτε εμπόδια ούτε παρεμβάσεις.

-Ας πούμε.

-Τι εννοείς, μπορεί κάποιος να σε εξαναγκάσει να επιλέξεις αυτό που δεν θέλεις;

-Μπορεί. Γιατί αν με απειλήσει με θάνατο ή φυλακή, μπορεί να με αναγκάσεις να το επιλέξω.

-Αν όμως περιφρονείς τον θάνατο και τη φυλακή, θα συνεχίσεις να του δίνεις σημασία;

-Όχι.

-Είναι λοιπόν δικό σου έργο να περιφρονείς τον θάνατο ή όχι;

-Δικό μου.

Επίκτητος, Διατριβή Δ', 64-71, μτφρ. Η.Μ.

Ερωτήσεις

Οι Στωικοί ταυτίζουν την ευτυχία με την ελευθερία και υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος που θέλει κάτι που δεν έχει ή φοβάται μήπως χάσει κάτι που έχει, δεν μπορεί να είναι ούτε ελεύθερος ούτε ευτυχισμένος. Θέλουν, με τα λόγια του Κικέρωνα, «ο ευτυχισμένος άνθρωπος να είναι ασφαλής, απόρθητος, περίφρακτος και οχυρωμένος, ... έτσι ώστε να μην φοβάται τίποτα». Αυτή η διατύπωση ακούγεται υπερβολική, αλλά την ίδια ιδέα την συναντάμε συχνά, όπως, π.χ., στην επιγραφή στον τάφο του Νίκου Καζαντζάκη, «Δεν ελπίζω τίποτα. Δεν φοβούμαι τίποτα. Είμαι λέφτερος».

Μπορεί κάποιος να είναι ευτυχισμένος αν δεν είναι ελεύθερος; Αν κάποιος είναι ελεύθερος, αυτό σημαίνει ότι είναι και ευτυχισμένος; Συμφωνείτε με τη Στωική ιδέα ότι για να είναι κάποιος ελεύθερος πρέπει να απαλλαγεί κατά το δυνατόν από όσα εξαρτώνται από άλλους;

3. Δίκαιο και δικαιοσύνη

Αν ένας κάτοικος μιας χώρας με δίκαιο φορολογικό σύστημα φοροδιαφεύγει, μπορούμε να πούμε ότι η πράξη του είναι παράνομη, άδικη και ανήθικη. Αν πληρώνει τους φόρους που του αναλογούν, η πράξη του είναι νόμιμη, δίκαιη, και ηθική. Αυτές οι περιπτώσεις αποτελούν ευτυχείς συμπτώσεις γιατί, γενικά μιλώντας, το νόμιμο, το δίκαιο και το ηθικό δεν ταυτίζονται, παρότι έχουν πολύ στενές σχέσεις. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπως η φοροδιαφυγή, μπορούμε να διακρίνουμε τη διαφορά, αν σκεφτούμε τη δικαιολόγηση των αντίστοιχων ισχυρισμών: η φοροδιαφυγή είναι παράνομη γιατί υπάρχει ένας νόμος που την απαγορεύει, είναι άδικη γιατί οι υπόλοιποι πληρώνουν τους φόρους τους, είναι ανήθικη γιατί αποτελεί έκφραση της πλεονεξίας του φοροφυγάδα.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Το νόμιμο μπορεί να είναι άδικο και ανήθικο

Στις εκλογές του 1948 στην Νότια Αφρική, το εκλογικό σώμα (αποτελούμενο σχεδόν αποκλειστικά από λευκούς) έδωσε τη νίκη στο Εθνικό Κόμμα. Τον Ιούλιο του 1949, στο πλαίσιο της πολιτικής φυλετικού διαχωρισμού υπέρ των λευκών (απαρτχάιντ), το Κοινοβούλιο ψήφισε τον Νόμο απαγόρευσης των γάμων μεταξύ Ευρωπαίων και μη-Ευρωπαίων. Σύμφωνα με άλλον νόμο, οι Ευρωπαίοι ήταν οι λευκοί (21% του πληθυσμού), και οι μη-Ευρωπαίοι ήταν οι μαύροι (67%), οι Ασιάτες (3%), και οι έγχρωμοι (μιγάδες) (9% του πληθυσμού). Ο νόμος καταργήθηκε το 1985.

«1. (1) Από την ημερομηνία εφαρμογής αυτού του νόμου κανείς γάμος μεταξύ Ευρωπαίων και μη-Ευρωπαίων δεν μπορεί να τελεσθεί επισήμως, και κάθε γάμος που έχει τελεσθεί επισήμως κατά παράβαση των διατάξεων αυτού του άρθρου θα είναι άκυρος και άνευ αποτελέσματος. Ορίζεται ότι

(α) Κάθε γάμος θα θεωρείται έγκυρος, αν (...) οι συμμετέχοντες σε αυτόν τον γάμο που δηλώνουν κατά περίπτωση Ευρωπαίοι ή μη-Ευρωπαίοι είναι εμφανώς αυτό που δηλώνουν ως προς το παρουσιαστικό τους ή μπορούν να αποδείξουν, στην περίπτωση κάποιου που δηλώνει Ευρωπαίος ότι συστηματικά συναναστρέφεται Ευρωπαίους ως Ευρωπαίος, ή στην περίπτωση κάποιου που δηλώνει μη-Ευρωπαίος ότι συστηματικά συναναστρέφεται μη-Ευρωπαίους ως μη-Ευρωπαίος.»

South African History Online. (2016, February 22). *Prohibition of Mixed Marriages Act*, Act No 55 of 1949. South African History Online. <https://sahistory.org.za/archive/prohibition-mixed-marriages-act-act-no-55-1949>

Δραστηριότητα

Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και συζητήστε τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Είναι αυτός ο νόμος δίκαιος ή άδικος; Ποια χαρακτηριστικά του πρέπει να εξετάσουμε για να απαντήσουμε σ' αυτή την ερώτηση;
- Είναι ηθικός ή ανήθικος; Στη βάση ποιων ηθικών αξιών θα μπορούσαμε να τον κρίνουμε;

ΚΕΙΜΕΝΑ 2 & 3

Η πρακτική προτεραιότητα του νόμου

Σε σύγκριση με τους ηθικούς κανόνες, οι νόμοι μάς επιβάλλονται εξωτερικά, χωρίς να είναι απαραίτητο να συμφωνούμε, και μάλιστα με την απειλή τιμωρίας αν τους παραβούμε. Ταυτόχρονα, διεκδικούν απόλυτη προτεραιότητα, αφού καλούμαστε να υπακούμε κάθε νόμο, ακόμη και αν το περιεχόμενό του είναι αντίθετο με τις ηθικές αρχές μας. Έχουμε καθήκον να υπακούμε στους νόμους; Από πού προκύπτει αυτό το καθήκον;

«Έτσι, για παράδειγμα, το καθήκον υπακοής στους νόμους της χώρας μας προκύπτει εν μέρει (όπως υποστηρίζει ο Σωκράτης στον *Κρίτωνα*) από το καθήκον της ευγνωμοσύνης για τα αγαθά που μας έχει προσφέρει, εν μέρει από την υπονοούμενη υπόσχεση υπακοής που φαίνεται να εξυπακούεται στη μόνιμη διαμονή σε μια χώρα τους νόμους της οποίας καλούμαστε να υπακούμε, και ακόμη πιο καθαρά εξυπακούεται όταν εμείς οι ίδιοι επιζητούμε την προστασία των νόμων της (αυτή είναι η αλήθεια πίσω από την θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου), και εν μέρει (αν είμαστε τυχεροί στην χώρα μας) από το γεγονός ότι οι νόμοι της είναι ισχυρά εργαλεία για το γενικό καλό.»

Γ. Ν. Ρος, *Το δίκαιο και το αγαθό*, μτφρ. Η.Μ., Οξφόρδη: Clarendon Press, 1930, σσ. 27-28.

«Όταν μια ομάδα ανθρώπων διεξάγει μια κοινή επιχείρηση σύμφωνα με κανόνες, η ελευθερία των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή περιορίζεται. Όσοι έχουν αποδεχθεί αυτούς τους περιορισμούς, όταν απαιτήθηκε, έχουν το δικαίωμα μιας όμοιας αποδοχής από αυτούς που ωφελήθηκαν από την αποδοχή τους. ... Σε κοινωνικές καταστάσεις αυτού του είδους (από τις οποίες η πολιτική κοινωνία είναι το πιο πολύπλοκο παράδειγμα) η υποχρέωση να υπακούς στους κανόνες είναι κάτι ξεχωριστό από όποιους άλλους ηθικούς λόγους μπορεί να δικαιολογούν την υπακοή στη βάση των επωφελών συνεπειών της.»

Χ. Λ. Α. Χαρτ, «Υπάρχουν φυσικά δικαιώματα;», μτφρ. Η.Μ., *The Philosophical Review*, 64 (2), 1955, σ. 185.

Ερώτηση

Ποιους νόμους οφείλουμε να υπακούμε;

Όλους τους νόμους του κράτους ανεξαιρέτως; Αυτούς που θεσπίζονται με τον προβλεπόμενο τρόπο σε μια δημοκρατική κοινωνία; Αυτούς που κατανέμουν ακριβοδίκαια υποχρεώσεις και δικαιώματα σε όλους; Αυτούς που ωφελούν είτε εμάς προσωπικά είτε την κοινωνία συνολικά; Αυτούς που συμφωνούν με τις ηθικές μας αρχές;

Ανάλογα με την απάντηση που σας φαίνεται καλύτερη, πώς θα διατυπώνατε τον λόγο για τον οποίο υπακούμε ή οφείλουμε να υπακούμε στους νόμους;

ΚΕΙΜΕΝΟ 4

Τα όρια του νόμου

Πολλοί νόμοι ταυτίζονται με τους αντίστοιχους ηθικούς κανόνες (π.χ., ου κλέψεις, ου φονεύσεις). Άλλοι αφορούν ζητήματα που δεν έχουν ηθικό χαρακτήρα (π.χ., την διάρκεια της θητείας του Προέδρου της Δημοκρατίας). Ταυτόχρονα, υπάρχουν πολλοί ηθικοί κανόνες που δεν είναι νόμοι, και άρα η παράβασή τους δεν αποτελεί έγκλημα (π.χ., ου μοιχεύσεις, τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου). Είναι ηθικά αποδεκτό να επιβάλλεται η ηθική συμπεριφορά μέσω νόμων; Θα έπρεπε η ανηθικότητα γενικά, όπως καθορίζεται από την κοινή γνώμη μιας κοινωνίας, να θεωρείται έγκλημα;

«Σκοπός του δικαίου δεν μπορεί να είναι το να κάνει τους πολίτες ενάρετους – αυτό δεν θα ήταν σε μεγάλο βαθμό συμβατό με τον εξαναγκασμό και θα καταντούσε την πολιτεία τυραννική.»

Π. Σούρλας, «Ο νομικός θετικισμός και οι πολυσχιδείς σχέσεις δικαίου και ηθικής» στο *Η επιστροφή της ηθικής: παλαιά και νέα ερωτήματα* (επ. Σταύρος Ζουμπουλάκης), Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2013, σελ. 555.

Ερώτηση

Στη σημερινή κοινωνία το ψέμα δεν θεωρείται γενικά ηθικά αποδεκτό, αλλά θεωρείται έγκλημα και διώκεται ποινικά μόνο σε ορισμένες συνθήκες (π.χ., ψευδείς μαρτυρίες στα δικαστήρια, διασπορά ψευδών ειδήσεων που μπορεί να προκαλέσουν βλάβη). Φανταστείτε μια κοινωνία όπου ο νόμος θα απαγόρευε όλα τα ψέματα και κάθε ψέμα θα μπορούσε να τιμωρηθεί με φυλάκιση. Όλοι, λοιπόν, οι άνθρωποι θα εξαναγκάζονταν να είναι πάντοτε ειλικρινείς με την απειλή φυλάκισης. Θα θέλατε να ζείτε σε μια τέτοια κοινωνία;

4. Οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου

Ποιοι ηθικοί κανόνες θα μπορούσαν να είναι αποδεκτοί από όλους, ανεξάρτητα από θρησκευτικές πεποιθήσεις και πολιτισμικές παραδόσεις; Μπορούμε να δικαιολογήσουμε την εξουσία που ασκεί το κράτος στους πολίτες και να προσδιορίσουμε τα αποδεκτά όριά της; Οι θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου προσφέρουν έναν τρόπο να απαντήσουμε σε αυτά τα ερωτήματα. Η γενική ιδέα είναι ότι οι άνθρωποι περνούν από τη φυσική κατάσταση στην πολιτική κοινωνία υπογράφοντας ένα συμβόλαιο. Το συμβόλαιο περιέχει ένα σύνολο κανόνων (ηθικές και πολιτικές υποχρεώσεις και δικαιώματα) που ρυθμίζουν τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και με το κράτος. Οι άνθρωποι υπογράφουν υπό τον όρο ότι όλοι θα υπακούουν τους ίδιους κανόνες και με σκοπό να διασφαλίσουν την κοινωνική συνεργασία που θα τους επιτρέψει να ζήσουν καλύτερα.

Η ισότητα και η ελευθερία των ανθρώπων στο κοινωνικό συμβόλαιο

Ένα σημαντικό κοινό γνώρισμα των θεωριών του κοινωνικού συμβολαίου είναι η στενή και διπλή τους σχέση με τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας. Από τη μία, στη φυσική τους κατάσταση, πριν τη διαμόρφωση πολιτικών κοινωνιών, όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι και ελεύθεροι. Από την άλλη, ο σκοπός της κοινωνίας που συγκροτείται από το συμβόλαιο είναι η διατήρηση της μέγιστης δυνατής ελευθερίας και ισότητας όλων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Τόμας Χομπς

«Η φύση έχει κάνει σε τέτοιο βαθμό τους ανθρώπους ίσους ως προς τις ικανότητες του σώματος και του νου, ώστε ακόμα και αν μπορεί κάπου-κάπου να βρεθεί κάποιος εμφανώς δυνατότερος ή πιο εύστροφος από κάποιον άλλο, ωστόσο, όταν συνυπολογισθούν όλα, η διαφορά μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι τόσο αξιοσημείωτη. ... Διότι σε ό,τι αφορά τη σωματική δύναμη, ο πιο αδύναμος έχει τη δύναμη να σκοτώσει τον δυνατότερο, είτε με δόλο είτε συνασπιζόμενος μ' άλλους ... Το φυσικό δικαίωμα ... είναι η ελευθερία που διαθέτει κάθε άνθρωπος να χρησιμοποιήσει την ισχύ του κατά βούληση για να συντηρήσει τη φύση του, δηλαδή τη ζωή του ...»

Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν*, μτφρ. Γ. Πασχαλίδης & Α. Μεταξόπουλος, Αθήνα: Γνώση, 1989, σσ. 193,199.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Τζων Λοκ

«Για να κατανοήσουμε σωστά τον χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας ..., πρέπει να εξετάσουμε τη φυσική κατάσταση όλων των ανθρώπων. Αυτή είναι μια κατάσταση απόλυτης ελευθερίας να ρυθμίζουν τις πράξεις τους και να διαθέτουν τα υπάρχοντα και τους εαυτούς τους όπως θεωρούν σωστό, μέσα στα όρια του νόμου της φύσης, χωρίς να ζητούν την άδεια

ή να εξαρτώνται από τη βούληση οποιουδήποτε άλλου ανθρώπου. Η φυσική κατάσταση είναι επίσης κατάσταση ισότητας, όπου κάθε εξουσία και δικαιοδοσία είναι αμοιβαία και κανείς δεν διαθέτει περισσότερα από οποιονδήποτε άλλο. Επειδή τίποτα δεν είναι προφανέστερο από το ότι ομοειδή και ισάξια πλάσματα, που χωρίς καμία διάκριση διαθέτουν από τη γέννησή τους τα ίδια φυσικά πλεονεκτήματα και τη χρήση των ίδιων διανοητικών λειτουργιών, πρέπει επίσης να είναι ίσα μεταξύ τους χωρίς σχέσεις υποταγής ή υποδούλωσης ...»

Τζων Λοκ, *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως*, μτφρ. Π.Μ. Κιτρομηλίδης (τροποποιημένη), Αθήνα: Πόλις, 2010, σ. 89.

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Ζαν – Ζακ Ρουσσώ

«Αν αναζητήσουμε σε τι ακριβώς συνίσταται το μεγαλύτερο αγαθό, που πρέπει να 'ναι ο τελικός σκοπός κάθε νομοθετικού συστήματος, θα βρούμε ότι συνοψίζεται σε δύο πρωταρχικούς σκοπούς, ελευθερία και ισότητα. Ελευθερία, (...) και ισότητα, γιατί η ελευθερία δεν υπάρχει χωρίς αυτήν. ... Όσον αφορά την ισότητα, με τη λέξη αυτή δεν εννοούμε ότι οι βαθμοί δύναμης και πλούτου πρέπει να ταυτίζονται απολύτως, αλλά ότι η δύναμη πρέπει να απέχει της βίας και να ασκείται μόνο βάσει της τάξης και των νόμων, και ότι, ως προς τον πλούτο, κανένας πολίτης δεν πρέπει να είναι τόσο πλούσιος ώστε να μπορεί να εξαγοράζει κάποιον άλλο. Και κανένας τόσο φτωχός ώστε να αναγκάζεται να πουλήσει τον εαυτό του. ... Λέγεται όμως ότι η ισότητα είναι μια χίμαιρα της θεωρίας, που δεν μπορεί να υπάρξει στην πράξη. Αλλά αν οι καταχρήσεις είναι αναπόφευκτες, έπεται ότι δεν πρέπει τουλάχιστον να τις ελέγχουμε; Επειδή ακριβώς η ισχύς των πραγμάτων τείνει συνεχώς να καταστρέφει την ισότητα, η ισχύς της νομοθεσίας πρέπει πάντα να σκοπεύει στη διατήρησή της.»

Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου & Α. Σταϊνχάουερ, Αθήνα: Πόλις, 2004, σσ. 106-7.

Ερωτήσεις

Οι φιλόσοφοι του κοινωνικού συμβολαίου συμφωνούν ότι στη φυσική κατάσταση είμαστε όλοι ίσοι και ελεύθεροι. Στις κοινωνίες, όμως, ακόμη και στις δημοκρατικές, όπως η Ελλάδα, η ισότητα και η ελευθερία δεν είναι πάντα συμβατές. Αν, π.χ., όλοι είναι ελεύθεροι να αφήνουν την περιουσία τους στα παιδιά τους, μετά από λίγες γενιές θα υπάρχουν μεγάλες οικονομικές ανισότητες και δεν θα έχουν όλοι οι άνθρωποι ίσες ευκαιρίες στην αρχή της ζωής τους. Κατά τη γνώμη σας, ποια αξία πρέπει να έχει προτεραιότητα, η ελευθερία ή η ισότητα; Θα συμφωνούσατε να περιοριστεί η ελευθερία μας να διαθέτουμε όπως θέλουμε την περιουσία μας μετά θάνατον (π.χ., με την επιβολή φόρου κληρονομιάς 100% μετά από κάποιο ποσό) ώστε να μην δημιουργούνται μεγάλες οικονομικές ανισότητες;

Δραστηριότητα

Γιατί να χρησιμοποιήσουμε την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου για να ελέγξουμε αν κάποιος νόμος ή θεσμός είναι δικαιολογημένος, ενώ θα μπορούσαμε να εξετάσουμε απευθείας αν εξυπηρετεί «τα γενικά συμφέροντα και τις ανάγκες της κοινωνίας», με τα λόγια του Ντέιβιντ Χιουμ που άσκησε σκληρή κριτική στις θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου;

Ας υποθέσουμε ότι 100 άνθρωποι θέλουν να δημιουργήσουν μια κοινωνία της οποίας ο μοναδικός σκοπός είναι να διασφαλίσει ότι θα ζουν όσο το δυνατό περισσότερο (στη φυσική κατάσταση όλοι ζουν 30 χρόνια). Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τις επιλογές που έχουν:

Περίπτωση	Κατανομή Αριθμός Ατόμων : Διάρκεια ζωής (έτη)	Συνολική διάρκεια ζωής του πληθυσμού (έτη)
Φυσική κατάσταση (ισότητα)	100 : 30	3000
Συμβόλαιο 1	50 : 20 — 50 : 40	3000
Συμβόλαιο 2	100 : 40	4000
Συμβόλαιο 3	50 : 30 — 50 : 50	4000
Συμβόλαιο 4	25 : 30 — 50 : 40 — 25 : 90	5000
Συμβόλαιο 5	50 : 30 — 40 : 67,5 — 10 : 380	8000
Συμβόλαιο 6	50 : 12 — 40 : 172 — 10 : 2250	30000

(1) Αν πρέπει να υπογράψετε πριν δημιουργηθεί η κοινωνία, **οπότε δεν γνωρίζετε σε ποια ομάδα του πληθυσμού θα βρεθείτε σε κάθε περίπτωση**, ποιο συμβόλαιο θα υπογράφατε;

(2) Αν ο στόχος ήταν να μεγιστοποιηθεί το «γενικό συμφέρον της κοινωνίας», δηλαδή η συνολική διάρκεια ζωής των μελών της κοινωνίας, ποιο συμβόλαιο θα έπρεπε να υπογράψετε;

(3) Αν η απάντησή σας στο (1) και στο (2) είναι διαφορετική, πώς θα περιγράφατε την διαφορά των δύο περιπτώσεων;

(Η κατανομή του Συμβολαίου 6 αντιστοιχεί στην τρέχουσα παγκόσμια κατανομή πλούτου, όπου το πλουσιότερο 10% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 75% του παγκόσμιου πλούτου και το φτωχότερο 50% κατέχει το 2% του παγκόσμιου πλούτου. Πηγή: *World Inequality Report 2026*, <https://wir2026.wid.world>)

5. Ηθικός εγωισμός

Υπάρχουν πολλών ειδών «εγωισμοί». Στην καθημερινή ζωή, ο «συνηθισμένος εγωισμός» ως στοιχείο του χαρακτήρα κάποιου έχει κυρίως αρνητική χροιά: εγωιστής είναι αυτός που δεν ενδιαφέρεται για τους άλλους γύρω του. Υπάρχει, όμως, και ο «ψυχολογικός εγωισμός», μια γενική ψυχολογική θεωρία σύμφωνα με την οποία το έσχατο και βαθύτερο κίνητρο κάθε πράξης κάθε ανθρώπου είναι η επιδίωξη του προσωπικού του συμφέροντος. Τέλος, υπάρχει και ο «ηθικός εγωισμός», μια ηθική θεωρία σύμφωνα με την οποία ο καθένας μας οφείλει με κάθε πράξη του να επιδιώκει αποκλειστικά την μεγιστοποίηση του προσωπικού του συμφέροντος.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ψυχολογικός εγωισμός

Από λογική άποψη, ο ηθικός εγωισμός είναι ανεξάρτητος από τον ψυχολογικό εγωισμό. Ακόμη κι αν όλοι αγαπούσαμε τον πλησίον μας περισσότερο από τον εαυτό μας, ο ηθικός εγωιστής θα ισχυριζόταν ότι πρέπει να ξεπεράσουμε την αδυναμία μας και να εστιάσουμε στο συμφέρον μας. Στην πραγματικότητα, όμως, ο ψυχολογικός εγωισμός παρουσιάζεται ως επιχείρημα υπέρ του ηθικού εγωισμού: αν είμαστε ψυχολογικά εγωιστές, ο ηθικός εγωισμός είναι η ηθική θεωρία που μας ταιριάζει.

«Ο οίκτος είναι [η θλίψη που συνοδεύει τη] φανταστική παράσταση μιας μελλοντικής δυστυχίας μας, η οποία προκαλείται από την αντίληψη της συμφοράς ενός άλλου ανθρώπου. Όταν η συμφορά χτυπά κάποιον που νομίζουμε ότι δεν την άξιζε, η συμπόνοια μας είναι μεγαλύτερη, επειδή τότε φαίνεται πιο πιθανό ότι το ίδιο μπορεί να συμβεί και σε μας, καθώς το κακό που συμβαίνει σε έναν αθώο άνθρωπο μπορεί να συμβεί σε κάθε άνθρωπο.»

«Υπάρχει ακόμη ένα πάθος που ενίοτε ονομάζεται αγάπη, αλλά καλύτερα να λέγεται αγαθή προαίρεση ή αγαθοεργία. Δεν μπορεί να υπάρξει ισχυρότερο επιχείρημα που να αποδεικνύει σε έναν άνθρωπο τη δύναμή του από το να συνειδητοποιεί ότι είναι ικανός όχι μόνον να ικανοποιήσει τις δικές του επιθυμίες, αλλά και να βοηθήσει άλλους ανθρώπους για τις δικές τους: η αγαθοεργία συνίσταται σε αυτή την αντίληψη. Σε αυτή περιλαμβάνεται, πρώτον, η φυσική αγάπη των γονέων προς τα παιδιά τους, ... και επίσης η συμπάθεια με την οποία οι άνθρωποι προσπαθούν να βοηθήσουν όσους σχετίζονται μαζί τους. Αλλά η συμπάθεια με την οποία οι άνθρωποι πολλές φορές προσφέρουν ωφελήματα σε κάποιον που δεν γνωρίζουν δεν πρέπει να ονομάζεται αγαθοεργία, αλλά είτε αντιπαροχή, με την οποία προσπαθούν να εξαγοράσουν φιλία, είτε φόβος, που τους κάνει να προσπαθούν να εξαγοράσουν ειρήνη.

Τόμας Χομπς, «Τρεις Λόγοι», μτφρ. Η.Μ., *The English Works of Thomas Hobbes*,
Λονδίνο: John Bonn, 1840, τ. 4, σσ. 44, 49.

Ερώτηση

Σύμφωνα με τον Χομπς, όταν κάποιος βοηθά έναν ηλικιωμένο να διασχίσει τον δρόμο, ό,τι και να λέει ο ίδιος, δεν το κάνει από ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπό του, αλλά, πρώτον, για να αισθανθεί ικανοποίηση επειδή τώρα έχει τη δύναμη να το κάνει, και, δεύτερον, γιατί αντιλαμβάνεται ότι στο μέλλον μπορεί να έχει κι ο ίδιος ανάγκη για βοήθεια.

Πιστεύετε ότι με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να εξηγήσουμε κάθε αλτρουιστική πράξη; Τι θα λέγατε για τις δικές σας αλτρουιστικές πράξεις; Μπορείτε να σκεφθείτε περιπτώσεις που αυτή η εξήγηση δεν θα ήταν εύλογη ή δυνατή;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ηθικός Εγωισμός

«Ωστόσο, ακόμη και αν δεχτούμε ότι είναι ηθικά επιτρεπτό στους ανθρώπους να αποδίδουν στον εαυτό τους κάποια προτεραιότητα, αυτό δεν σημαίνει ότι τους επιτρέπεται να αποδίδουν στον εαυτό τους πλήρη προτεραιότητα έναντι των άλλων.

... Ο ηθικός εγωισμός μάς λέει ότι ακόμη και όταν τα διακυβεύματα είναι πολύ υψηλά για τους άλλους και πολύ μικρά για εμάς, έχουμε το δικαίωμα να αγνοούμε τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τα συμφέροντα εκείνων που είναι ίσοι μας με όλους τους σχετικούς τρόπους. Ο εγωισμός αρνείται εντελώς την ηθική σημασία των άλλων ανθρώπων ή άλλων πραγμάτων (όπως το περιβάλλον), εκτός από τον βαθμό που μπορούν να μας βοηθήσουν να ωφελησουμε τον εαυτό μας. Αυτό είναι ένα είδος βαθιάς προκατάληψης που απαιτεί εκτεταμένη δικαιολόγηση. Δεν είναι σαφές ποια θα μπορούσε να είναι αυτή η δικαιολόγηση.»

R. Shafer-Landau, *The Fundamentals of Ethics*, μτφρ. Η.Μ., Οξφόρδη, Oxford University Press, 2024, σ. 124.

Ερώτηση

Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι διακρίσεις στην αντιμετώπιση των ανθρώπων ανάλογα με το φύλο, τη φυλή, τη θρησκεία ή τον σεξουαλικό προσανατολισμό, δεν είναι ηθικά αποδεκτές αν δεν είναι επαρκώς δικαιολογημένες. Σύμφωνα με τον ηθικό εγωισμό,

«ο καθένας από εμάς, επειδή είναι ο εαυτός του και άρα ανώτερος από όλους τους άλλους, οφείλει με κάθε πράξη του να επιδιώκει την μεγιστοποίηση των συμφερόντων του αγνοώντας τα συμφέροντα των άλλων». Πιστεύετε ότι αυτή η διάκριση υπέρ του εαυτού μας είναι δικαιολογημένη; Μέχρι ποιου σημείου είναι αποδεκτό να αποδίδουμε προτεραιότητα και ιδιαίτερη σημασία στον εαυτό μας;

6. Πολιτισμικός σχετικισμός

Πολλές φορές, όταν σε μια συζήτηση συνειδητοποιούμε ότι δεν μπορούμε να πείσουμε τους άλλους και δεν θέλουμε να συνεχιστεί η διαφωνία, κλείνουμε τη συζήτηση λέγοντας «δεν πειράζει, όλα είναι σχετικά». Αυτό που συνήθως εννοούμε με αυτή τη φράση είναι ότι στο ζήτημα που συζητάμε δεν υπάρχει μία σωστή απάντηση, αλλά περισσότερες, οι οποίες είναι όλες αποδεκτές επειδή εκφράζουν τις αξίες και τις πεποιθήσεις των συνομιλητών, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί στο κοινωνικό περιβάλλον τους. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτή η ανεκτικότητα εκφράζει τη διάθεσή μας να κατανοήσουμε και να σεβαστούμε τον άλλο χωρίς υπεροψία. Σε ηθικά ζητήματα, όμως, υπάρχουν όρια. Αν, π.χ., ένας γνωστός μου αρχίσει να εκφράζει ρατσιστικά στερεότυπα, μπορώ να πω «εγώ διαφωνώ, αλλά δεν πειράζει, όλα είναι σχετικά»;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η ποικιλομορφία των ηθικών κανόνων και αξιών

Η αφετηρία του πολιτισμικού σχετικισμού είναι η εμπειρική διαπίστωση ότι διαφορετικές κοινωνίες ή παραδόσεις έχουν διαφορετικές ηθικές αξίες και πρακτικές και, κατά συνέπεια, υπάρχει εκτεταμένη διαφωνία στην ηθική αποτίμηση πολλών πράξεων. Στο κείμενο που ακολουθεί, όλα τα παραδείγματα, όσο ακραία και να φαίνονται σε μας, είναι πραγματικά και προέρχονται από ιστορικές πηγές ή ανθρωπολογική έρευνα. Η πρακτική της γεροντοκτονίας, π.χ., έχει συνδεθεί με πολλούς πολιτισμούς από την αρχαία Σαρδηνία μέχρι την Ιαπωνία.

«Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι στο ζήτημα της αφαίρεσης μιας ζωής όλοι οι λαοί θα συμφωνούσαν στην καταδίκη. Και όμως, στην περίπτωση μιας ανθρωποκτονίας, μπορεί να θεωρηθεί ότι κάποιος δεν έχει ηθική ευθύνη εάν έχουν διακοπεί οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ γειτονικών χωρών [αν υπάρχει πόλεμος], ή ότι κάποιος έχει εθιμικό δικαίωμα να σκοτώσει τα δύο πρώτα παιδιά του ή ότι ο σύζυγος έχει δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στη σύζυγό του ή ότι είναι καθήκον του παιδιού να σκοτώσει τους γονείς του πριν γεράσουν. Ενδέχεται να θανατώνονται όσοι κλέβουν ένα πουλερικό ή όσοι βγάζουν πρώτα τα πάνω δόντια τους ή όσοι γεννιούνται Τετάρτη.»

Ρουθ Μπένεντικτ, *Patterns of Culture*, μτφρ. Η.Μ, Βοστώνη: Houghton Mifflin Company, 1959 (1934), σ. 45.

Δραστηριότητα

Η ελληνική ιστορία, από τις κοινωνίες που περιγράφονται στα Ομηρικά έπη μέχρι σήμερα, έχει περάσει από πολλές και διαφορετικές περιόδους. Εξετάζοντας το σύνολό της, να επισημάνετε ηθικές, θρησκευτικές, και κοινωνικές πρακτικές ή αξίες που

(α) διαφέρουν από τις σημερινές, αλλά η διαφορά δεν έχει σοβαρή ηθική βαρύτητα,

(β) διαφέρουν από τις σημερινές και σας φαίνονται καλύτερες από τις αντίστοιχες σημερινές,

(γ) διαφέρουν από τις σημερινές με τρόπο που τις καθιστά απαράδεκτες για μας σήμερα.

Οι διαφορές που επισημάνατε μπορούν πάντα να εξηγηθούν από σχετικές διαφορές στις ιστορικές (κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές) συνθήκες;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Πολιτισμικός σχετικισμός

Ο πολιτισμικός σχετικισμός είναι ο ισχυρισμός ότι η ηθική αποτίμηση μιας πράξης σε μια κοινωνία γίνεται σύμφωνα με τις ηθικές αρχές και αξίες που επικρατούν σε αυτή. Κατά συνέπεια δεν υπάρχουν απόλυτες ή καθολικές ηθικές αρχές που θα επέτρεπαν μια αντικειμενική κρίση. Αλλά τι εννοούμε όταν λέμε ότι δεν υπάρχουν αντικειμενικές ηθικές αλήθειες;

Ας υποθέσουμε, λοιπόν, για να πάρουμε ένα παράδειγμα από την πραγματική ζωή, ότι υιοθετώ και εκφράζω μια στάση απέναντι σε κάτι: π.χ., ότι οι γυναίκες πρέπει να μορφώνονται. Ας υποθέσουμε ότι συναντώ ένα μέλος των Αφγανών Ταλιμπάν, το οποίο υποστηρίζει το αντίθετο. ... Ο σχετικιστής θα [πει]: «Λοιπόν, είναι απλώς η στάση σου εναντίον της δικής του». Μέρος αυτού είναι σωστό: είναι πράγματι η στάση μου απέναντι στη δική του. Αυτή είναι η ηθική σύγκρουση. Το μέρος που είναι λάθος είναι το «απλώς». Τι είναι «απλό» σε μια σύγκρουση διαφορετικών στάσεων; Οι χειρότερες συγκρούσεις στον κόσμο είναι αυτές που αφορούν πολιτικές, επιλογές και πρακτικές. ... Ο σχετικιστής θα πει: «Είναι η στάση σου απέναντι στη δική του και κανένας από εσάς δεν μπορεί να αποδείξει ότι ο άλλος κάνει λάθος». Η σύγκρουση είναι «απλώς» μια σύγκρουση στάσεων με την έννοια ότι δεν υπάρχει διαδικασία απόδειξης. ... Ο μόνος κόκκος αλήθειας σε αυτή την παρατήρηση είναι ότι δεν υπάρχει αλγόριθμος για την επιτυχία. Δεν υπάρχει διαδικασία απόδειξης, ούτε κάποια εμπειρική διαδικασία εργασίας ... που να εγγυάται εκ των προτέρων ότι ο άλλος θα οδηγηθεί στην άποψή μου. ... Αν αυτό ανησυχεί κάποιον, θα έκανε καλά να σκεφτεί ότι το ίδιο ισχύει και σε εμπειρικές, ακόμη και μαθηματικές ή λογικές περιπτώσεις.

Σάιμον Μπλάκμπερν, «Relativism» στο Hugh LaFollette και Ingmar Persson (εκδ.), *The Blackwell Guide to Ethical Theory* μτφρ. Η.Μ., Οξφόρδη: Wiley Blackwell, 2013, σσ. 45-6.

Δραστηριότητα

- «Είναι ηθικά απαράδεκτο να παρεμποδίζεται η μόρφωση των γυναικών» (ηθικός ισχυρισμός).
- «Υπάρχει κλιματική αλλαγή στον πλανήτη που προκαλείται από ανθρώπινες δραστηριότητες» (εμπειρικός/επιστημονικός ισχυρισμός).

Χωριστείτε σε μικρές ομάδες και συζητείστε τον τρόπο, τα δεδομένα, και τα επιχειρήματα με τον οποίο θα μπορούσατε να πείσετε κάποιον που διαφωνεί ριζικά με αυτούς τους ισχυρισμούς (π.χ., κάποιον που διαφωνεί με την ιδέα της ισότητας των φύλων, κάποιον που πιστεύει ότι η συζήτηση για την κλιματική αλλαγή υποκρύπτει μια συνωμοσία εξωγήινων, κάποιον που έχει πολύ ισχυρά οικονομικά συμφέροντα στις υπάρχουσες δραστηριότητες που επιβαρύνουν το περιβάλλον). Πιστεύετε ότι στη δεύτερη περίπτωση έχετε μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας;

7 Η πρόκληση του μηδενισμού

Οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι ορισμένες πράξεις, όπως ο φόνος ή τα βασανιστήρια, είναι κακές. Ένας μηδενιστής πιστεύει ότι καμία πράξη δεν είναι καλή ή κακή, γιατί το καλό και το κακό δεν υπάρχουν πραγματικά ή αντικειμενικά, όπως τα ηλεκτρόνια, τα χρώματα ή οι αριθμοί. Οι ηθικές θεωρίες και πεποιθήσεις, όπως και κάθε πρόταση που αποδίδει κάποια αξία ή νόημα στις πράξεις ή στα πράγματα, είναι σύμφωνα με τους μηδενιστές μυθοπλασίες που αντανακλούν ανθρώπινες ψευδαισθήσεις. Κατά τη γνώμη τους, όποιος ψάχνει να βρει τι είναι πραγματικά το καλό ή ποιο είναι το νόημα της ζωής, είναι σαν ένα παιδί που πιστεύει ότι μπορεί να συναντήσει τους ήρωες των παραμυθιών.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Νίτσε: Η αναγγελία του μηδενισμού

Σε πολλές κοινωνίες η ύπαρξη μιας αντικειμενικής ηθικής τάξης και η απάντηση στις έσχατες ερωτήσεις για το νόημα της ζωής σχετίζονται με θρησκευτικές πεποιθήσεις που αφορούν αντικείμενα που υπερβαίνουν τη φυσική πραγματικότητα. Αυτό ισχύει και στις χριστιανικές κοινωνίες, καθώς η πίστη στον Θεό εξουδετερώνει την πρόκληση του μηδενισμού. Σε αυτό το κείμενο του 1882, ο Νίτσε συνδέει τον μηδενισμό με την ανάδυση του αθεϊσμού, την οποία αποδίδει κυρίως στην πρόοδο της επιστήμης (συμβολικά, στην Κοπερνίκεια αστρονομική επανάσταση που κατέδειξε ότι η Γη δεν βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος και ότι το σύμπαν δεν έχει κέντρο).

«Ο τρελός. - Δεν ακούσατε για εκείνο τον τρελό που κρατούσε ένα αναμμένο φανάρι μέρα μεσημέρι κι έτρεχε στην αγορά φωνάζοντας ασταμάτητα: «Ψάχνω να βρω τον Θεό! Ψάχνω να βρω τον Θεό!» –Επειδή όμως πολλοί από τους παρευρισκόμενους δεν πίστευαν στον Θεό, ξέσπασαν σε δυνατά γέλια. Μήπως χάθηκε; ρώτησε κάποιος. Μήπως έχασε τον δρόμο του σαν το μικρό παιδί; είπε κάποιος άλλος. Ή μήπως κρύβεται; Μήπως μας φοβάται; Μήπως μπάρκαρε στο πλοίο; Μήπως ξενιτεύτηκε; – έτσι φώναζαν και γελούσαν. Ο τρελός πήδησε ανάμεσα τους και τους διαπέρασε με τη ματιά του. «Πού είναι ο Θεός;» φώναξε, «θα σας πω εγώ! Τον σκοτώσαμε –εσείς κι εγώ! Είμαστε όλοι δολοφόνοι του! Αλλά πώς το κάναμε; ... Τι κάναμε όταν κόψαμε την αλυσίδα που ενώνει τούτη τη Γη με τον Ήλιο της; Προς τα πού κινείται αυτή τώρα; Προς τα πού κινούμαστε εμείς; Μακριά από όλους τους ήλιους; Δεν γκρεμιζόμαστε συνεχώς; Πίσω, πλάγια, μπροστά, προς όλες τις μεριές; Υπάρχει ακόμα ένα πάνω κι ένα κάτω; Δεν περιπλανιόμαστε σαν μέσα σ' ένα απέραντο μηδέν; Δεν νιώθουμε την ανάσα του κενού χώρου; ... Ο Θεός είναι νεκρός! ... Κι εμείς τον σκοτώσαμε! Πώς να παρηγορηθούμε εμείς, οι φονιάδες των φονιάδων; Κάτω απ' το μαχαίρι μας μάτωσε ό,τι πιο άγιο και πιο ισχυρό είχε ως τώρα ο κόσμος –ποιος θα μας καθαρίσει απ' αυτό το αίμα; ... Το μέγεθος αυτής της πράξης δεν είναι πολύ μεγάλο για μας; Δεν πρέπει να γίνουμε κι εμείς οι ίδιοι θεοί απλώς για να φαινόμαστε άξιοί της;»

Φρίντριχ Νίτσε, *Η χαρούμενη επιστήμη*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας, Αθήνα: Νησίδες, 2004, σσ. 132-3.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Νίτσε: Η υπέρβαση του μηδενισμού

Σύμφωνα με τον Νίτσε, η διαπίστωση ότι, μετά τον «θάνατο του Θεού», ο κόσμος έχει χάσει το νόημα του, πρέπει να συμπληρωθεί με τη συνειδητοποίηση ότι εμείς οι ίδιοι δημιουργούμε τις ηθικές ή άλλες αξίες που καθοδηγούν την ζωή μας.

«Εμείς ... είμαστε εκείνοι που πραγματικά και αδιάκοπα φτιάχνουμε κάτι που δεν υπήρχε πιο πριν: ολόκληρο τον αιώνια αυξανόμενο κόσμο των εκτιμήσεων, των χρωμάτων, των τόνων, των προοπτικών, των κλιμάκων, των καταφάσεων και των αρνήσεων. ... Ό,τι έχει αξία στον σημερινό κόσμο, δεν έχει αξία καθ' εαυτό, σύμφωνα με τη φύση του –η φύση δεν έχει ποτέ αξία: αντίθετα, της δίνεται αξία κάποια στιγμή, σαν δώρο– κι εμείς ακριβώς είμαστε αυτοί οι χορηγοί και δωρητές! Πρώτοι εμείς δημιουργήσαμε τον κόσμο που ενδιαφέρει με όποιον τρόπο τους ανθρώπους!»

Φρίντριχ Νίτσε, *Η χαρούμενη επιστήμη*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας (τροποποιημένη),
Αθήνα: Νησίδες, 2004, σ. 182.

Ερώτηση

Παρά την αναγγελία του Νίτσε, για πολλούς ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο η θρησκευτική τους ταυτότητα παραμένει ακόμη πηγή ηθικών αξιών και πεποιθήσεων. Οι υπόλοιποι, σύμφωνα με το Νίτσε, μπορούν να δημιουργήσουν οι ίδιοι τις αξίες τους, χωρίς να χρειάζονται την εγγύηση κάποιας υπερβατικής αρχής. Πιστεύετε ότι αυτό, όσον αφορά την ηθική, μπορεί να είναι μια προσωπική υπόθεση του καθένα; Μπορεί να υπάρχει ένας προσωπικός ηθικός κώδικας που δεν περιέχει κανόνες για τους άλλους και δεν αναφέρεται καθόλου σε κοινωνικές συλλογικότητες;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Ο μηδενισμός του επιστημονισμού

Η πιο χαρακτηριστική μορφή μηδενισμού της εποχής μας είναι ο ριζικός επιστημονισμός, η ιδέα ότι οι φυσικές επιστήμες όχι μόνο παρέχουν τη μόνη αληθινή γνώση της πραγματικότητας, αλλά και μας προσφέρουν τη δυνατότητα να ζήσουμε όσο πιο ευτυχισμένοι γίνεται χωρίς ηθικές, θρησκευτικές ή φιλοσοφικές ψευδαισθήσεις.

«Η επιστήμη εξηγεί γιατί ακολουθούμε τους βασικούς ηθικούς κανόνες και γιατί η ηθική δεν χρειάζεται ιδιαίτερη δικαιολόγηση –από τη θρησκεία ή την επιστήμη– ώστε να αισθανθούμε δεσμευμένοι από αυτήν. Οι άνθρωποι έγιναν ηθικά πλάσματα μέσω της φυσικής

εξέλιξης. Αυτό κάνει τον μηδενισμό τον οποίο υποστηρίζουμε καλό μηδενισμό. Αυτό που κάνει τον επιστημονισμό μηδενιστικό είναι η αναγνώρισή του ότι όταν η επιστήμη εξηγεί τον πυρήνα της ηθικής, του στερεί επίσης κάθε πιθανή δικαιολόγηση που θα ήταν αποδεκτή από τον επιστημονισμό.

Άλεξ Ρόζενμπεργκ, *Οδηγός της πραγματικότητας για άθεους: απολαμβάνοντας τη ζωή χωρίς ψευδαισθήσεις*, μτφρ. Η.Μ., Νέα Υόρκη: W.W. Norton, 2011, σ. 278.

Ερώτηση

Όσο εύκολο είναι να εξηγήσουμε τη γενική τήρηση ορισμένων βασικών ηθικών κανόνων (π.χ., «Μη λες ψέματα») ως αποτέλεσμα της βιολογικής, ψυχολογικής, και ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπινου είδους (π.χ., «Η ειλικρίνεια είναι αναγκαία για την συμβίωση και συνεργασία των ατόμων»), άλλο τόσο εύκολο είναι να εξηγήσουμε με τον ίδιο τρόπο την καταπίεση, τη δουλεία, ή τη γενοκτονία. Αυτό σημαίνει ότι η ειλικρίνεια είναι εξίσου ηθικά δικαιολογημένη με τη δουλεία; Αν όχι, τι διαφορά έχει η ηθική δικαιολόγηση από την επιστημονική εξήγηση; Μπορεί η επιστήμη να προσφέρει ηθική δικαιολόγηση ή χρειαζόμαστε τη βοήθεια της θρησκείας ή της φιλοσοφίας;

8. Ελευθερία και υπευθυνότητα

Αν οι άνθρωποι ζούσαν μόνοι τους θα ήταν ελεύθεροι να κάνουν ό,τι θέλουν και μπορούν. Η ελευθερία αυτή περιορίζεται σημαντικά όταν αρχίσουν να ζουν με άλλους ανθρώπους από τους νόμους και τους ηθικούς κανόνες της κοινωνίας. Όσοι, όμως, πιστεύουμε ότι η ελευθερία είναι από μόνη της ηθική αξία θα θέλαμε αυτός ο περιορισμός να είναι ο ελάχιστος δυνατός. Ποια είναι τα όρια της μέγιστης δυνατής ατομικής ελευθερίας στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας;

Όταν χαράξουμε τα όρια της ατομικής ελευθερίας, η συμπεριφορά μας υπόκειται διαρκώς σε ηθική αποτίμηση από τους γύρω μας: ανάλογα με τις πράξεις μας, μας επαινούν και μας επιβραβεύουν ή μας κατακρίνουν και μας τιμωρούν (στις σοβαρότερες περιπτώσεις η αποτίμηση γίνεται στο δικαστήριο). Αυτή η κοινωνική πρακτική προϋποθέτει την ελευθερία μας: αφού είμαστε ελεύθεροι να κάνουμε ό,τι θέλουμε, είμαστε ελεύθεροι να σεβαστούμε ή όχι τα όρια της ελευθερίας μας και να κριθούμε ανάλογα. Με αυτό τον τρόπο, η ελευθερία μετασχηματίζεται σε ηθική υπευθυνότητα. Αλλά είμαστε πράγματι ελεύθεροι να κάνουμε ό,τι θέλουμε και είναι κάθε πράξη μας πράγματι έκφραση της ελευθερίας μας;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Τα όρια της ατομικής ελευθερίας

Οι τέσσερις αρχές που ακολουθούν προσδιορίζουν τους πιο σοβαρούς λόγους που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τον περιορισμό της ατομικής ελευθερίας από την πολιτεία μέσω της θέσπισης σχετικών νόμων και κυρώσεων. Ο περιορισμός της ατομικής ελευθερίας είναι δικαιολογημένος όταν:

Η αρχή της βλάβης: Η πράξη θα προξενούσε βλάβη σε άλλους ανθρώπους. Π.χ., απαγόρευση βασανιστηρίων ή κλοπής, απαγορεύσεις που αφορούν το περιβάλλον ή την ασφαλή κυκλοφορία, προδιαγραφές τροφίμων ή μηχανημάτων.

Η αρχή της προσβολής: Η πράξη θα πρόσβαλε άλλους ανθρώπους. Η προσβολή δεν είναι βλάβη, αλλά δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα, όπως αγανάκτηση, ντροπή ή αηδία. Π.χ., απαγόρευση άσεμνων συμπεριφορών σε δημόσιο χώρο, περιορισμοί στην ελεύθερη έκφραση λόγω προσβλητικού περιεχομένου.

Νομικός πατερναλισμός: Η πράξη θα προκαλούσε βλάβη (σωματική, ψυχολογική, οικονομική) σε αυτόν που την κάνει. Π.χ., απαγόρευση πρόσβασης σε επικίνδυνες περιοχές, απαγόρευση επικίνδυνων αθλημάτων, υποχρέωση να φοράμε ζώνες ασφαλείας. Η αρχή αυτή ισχύει προφανώς στην περίπτωση ανηλίκων ή ατόμων σε κατάσταση μειωμένης ικανότητας για τη λήψη αποφάσεων. Το ερώτημα είναι αν μπορούμε να την επικαλεστούμε και στην περίπτωση ενηλίκων με πλήρη συναίσθηση των πράξεών τους.

Νομικός ηθικισμός: Η πράξη είναι ανήθικη σύμφωνα με την κρατούσα ηθική, ακόμη και αν δεν δημιουργεί βλάβη ή προσβολή σε αυτόν που την κάνει ή σε άλλους, π.χ., η απαγόρευση της πολυγαμίας μεταξύ συγκατατιθέμενων ενηλίκων. Η ποινικοποίηση αυτών των

περιπτώσεων, δημιουργεί «εγκλήματα δίχως θύμα», και για αυτό η αρχή αυτή δύσκολα μπορεί να χρησιμοποιηθεί στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες.

Βασισμένο στο Τζόελ Φάινμπεργκ, *The Moral Limits of Criminal Law*, τ. 4, προσαρμογή Η.Μ., Οξφόρδη: Oxford University Press, 1988, σ. xix

Δραστηριότητα

Η ισχυρότερη αρχή περιορισμού της ελευθερίας είναι αναμφισβήτητα η αρχή της βλάβης. Σε μια δημοκρατική κοινωνία, οι περισσότεροι και αυστηρότεροι περιορισμοί της ελευθερίας δικαιολογούνται από αυτή. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι πάντοτε εύκολο να εφαρμοστεί, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που σχετίζονται και με κάποια άλλη αρχή. Συζητείστε στην τάξη τις ακόλουθες περιπτώσεις:

(1) «Είναι παράνομο να οδηγείς μοτοσυκλέτα ή να είσαι συνεπιβάτης χωρίς κράνος». Αρχή της βλάβης ή ηθικός πατερναλισμός;

(2) «Μου είπε ότι το ντύσιμο μου είναι χάλια» - «Το έργο προσβάλλει τη θρησκευτική μου πίστη» - «Με απείλησε ότι θα με σκοτώσει». Πότε η ενδεχόμενη πρόκληση ψυχικής οδύνης είναι αποδεκτή, πότε στοιχειοθετεί προσβολή, και πότε βλάβη;

(3) «Έπεσα και χτύπησα, πέρασαν πολλοί άνθρωποι, δεν με βοήθησε κανείς». Αν κάποιος δεν σε βοηθάει όταν μπορεί να το κάνει εύκολα, σε βλάπτει; Θα έπρεπε να υπάρχει ένας νόμος που να καθιστά υποχρεωτική τη βοήθεια σε τέτοιες περιπτώσεις;

(4) «Η οπλοκατοχή πρέπει να απαγορευθεί γιατί αυξάνει τον κίνδυνο τραυματισμών και θανάτων». Η αρχή της βλάβης αφορά μόνον πράξεις και συμπεριφορές που βλάπτουν άμεσα ή και αυτές που απλώς αυξάνουν τον σχετικό κίνδυνο;

(5) «Είναι παράνομο να αγοράζεις και να πουλάς ανθρώπινα όργανα». Αν κάποιος ενήλικος εκούσια και με πλήρη συναίσθηση της πράξης του θέλει να πουλήσει το νεφρό του, γιατί να περιορίσουμε την ελευθερία του; Ισχύει η αρχή της βλάβης, όταν υπάρχει συγκατάθεση αυτού που βλάπτεται;

(6) Να επιτρέπεται ή να απαγορεύεται να δίνεις αίμα επ' αμοιβή;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Πότε είμαι ηθικά υπεύθυνος;

Η απλούστερη απάντηση σε αυτή την ερώτηση θα ήταν: είμαι ηθικά υπεύθυνος για κάτι όταν είμαι η αιτία που το προκάλεσε, π.χ., είμαι ηθικά υπεύθυνος για το σπασμένο τζάμι, επειδή εγώ το έσπασα. Τα πράγματα, όμως, δεν είναι τόσο απλά: αν σπάσω το τζάμι σε μια κρίση επιληψίας δεν είμαι ηθικά υπεύθυνος, και αν το τζάμι σπάσει από τον αέρα επειδή δεν το έκλεισα καλά, είμαι ηθικά υπεύθυνος.

«Αν κάποιος πραγματικά δεν μπορεί να ελέγξει τον εαυτό του σε αυτό το πρώτο επίπεδο - «Με έσπρωξαν», «Είμαι κλεπτομανής», «Ήμουν υπνοβάτης» - τότε είμαστε έτοιμοι να τον συγχωρήσουμε. Αλλά αν δεν ισχύει καμία από αυτές τις προϋποθέσεις, τον θεωρούμε ηθικά υπεύθυνο. Στην πράξη, αυτό που κάνουμε είναι να λέμε ότι είσαι ηθικά υπεύθυνος αν οι πράξεις σου προκαλούνται με κάποιους τρόπους, αλλά δεν είσαι ηθικά υπεύθυνος αν προκαλούνται με άλλους τρόπους. Στην τυπική περίπτωση θα σε θεωρήσουμε υπεύθυνο αν η αιτία των πράξεων σου είναι οι συνηθισμένες πεποιθήσεις, επιθυμίες ή προθέσεις σου. Αλλά θα σε συγχωρήσουμε αν οι πράξεις σου προκαλούνται από σωματικό καταναγκασμό, ψυχικό καταναγκασμό (όπως πλύση εγκεφάλου), ή ψυχολογική διαταραχή. Σε αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις, είναι πιθανό να πιστεύουμε ότι κατά μία έννοια αυτές οι

«πράξεις» δεν ήταν καθόλου δικές σου. Πρέπει να παραδεχτούμε, ωστόσο, ότι η διάκριση δεν είναι απολύτως σαφής.»

Τζόναθαν Γουλφ, *An Introduction to Moral Philosophy*, μτφρ. Η.Μ., Νέα Υόρκη: Norton, 2018, σ. 66.

Ερώτηση

Ένας μαθητής θύμωσε επειδή ο καθηγητής τού έβαλε κακό βαθμό και από τον εκνευρισμό του χτύπησε έναν συμμαθητή του. Φταίει ο καθηγητής για αυτή την εξέλιξη;

Δραστηριότητα

Φτιάξτε στην τάξη έναν κατάλογο με παράγοντες που κατά τη γνώμη σας απαλλάσσουν κάποιον από την ηθική υπευθυνότητα για τις πράξεις του. Κατόπιν προσπαθήστε να ξεχωρίσετε τις περιπτώσεις που η απαλλαγή είναι «οριστική» από αυτές που είναι «προσωρινή» –γιατί σε βαθύτερο επίπεδο δεν παύει να είναι υπεύθυνος, αφού από δική του υπαιτιότητα οδηγήθηκε σε κάποια πράξη (π.χ., δεν είναι ηθικά υπεύθυνος για το σπάσιμο του τζαμιού γιατί ήταν μεθυσμένος, αλλά είναι ηθικά υπεύθυνος που μέθυσε).

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Είμαι ποτέ ηθικά υπεύθυνος;

Ας ξεκινήσουμε πάλι από την ιδέα ότι είμαι ηθικά υπεύθυνος για κάτι όταν είμαι η αιτία που το προκάλεσε. Αν αυτό ισχύει, μπορεί ποτέ να είναι κάποιος η αιτία των πράξεων του;

1. Κάνεις αυτό που κάνεις επειδή είσαι με έναν ορισμένο τρόπο (η φύση ή ο χαρακτήρας σου).

2. Για να είσαι πραγματικά υπεύθυνος για αυτό που κάνεις, πρέπει να είσαι πραγματικά υπεύθυνος για τον τρόπο που είσαι (για τη φύση ή τον χαρακτήρα σου).

3. Αλλά για να είσαι πραγματικά υπεύθυνος για τον τρόπο που είσαι, πρέπει να έχεις κάνει κάτι στο παρελθόν (για το οποίο ήσουν επίσης πραγματικά υπεύθυνος) ώστε να φέρεις τον εαυτό σου, τουλάχιστον εν μέρει, στον τρόπο που είσαι. ...

Εδώ ξεκινά μια αναγωγή ... που δεν μπορεί να συνεχίσει για πάντα στην περίπτωση των ανθρώπων. Τελικά επιστρέφεις στην πρώιμη παιδική ηλικία όταν η αρχική σου φύση δεν διαμορφώθηκε καθόλου από εσένα, αλλά ήταν προϊόν της κληρονομικότητάς σου, της πρώιμης ανατροφής σου και άλλων παραγόντων πέρα από τον έλεγχό σου.

Γκέιλεν Στρόσον, παρατίθεται στο Ρόμπερτ Κέιν, *A Contemporary Introduction to Free Will*, μτφρ. Η. Μ., Οξφόρδη: Oxford University Press, 2005, σσ. 71-2.

Ερώτηση

Έστω ότι δεν μπορούμε να είμαστε υπεύθυνοι για την αρχική φύση του χαρακτήρα μας, καθώς δεν είναι αποτέλεσμα δικών μας επιλογών. Δεν μπορούμε καθώς μεγαλώνουμε να αλλάξουμε τον χαρακτήρα μας μέσω των ελεύθερων επιλογών μας; Είμαστε έτσι ελεύθεροι τελικά, έστω σε κάποιο βαθμό;

9. Πώς να είμαι καλύτερος άνθρωπος

Αν εξαιρέσουμε περιπτώσεις σοβαρών ψυχιατρικών διαταραχών, όλοι οι άνθρωποι έχουν αίσθηση της διαφοράς μεταξύ του καλού και του κακού και ένα σύνολο ηθικών πεποιθήσεων που την εκφράζουν: ακόμα και ένας ρατσιστής που θεωρεί ηθικά αποδεκτές τις φυλετικές διακρίσεις, μπορεί να πιστεύει ότι είναι απαράδεκτο να μην σέβεται τους γονείς σου. Ξεκινώντας από αυτή την αφετηρία, η οποία καθορίζεται ουσιαστικά από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο κάποιος μεγαλώνει, υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους κάποιος μπορεί να γίνει καλύτερος άνθρωπος. Ένας τρόπος είναι να προσπαθήσει να κατανοήσει καλύτερα τον λόγο για τον οποίο θεωρεί ότι κάτι είναι καλό ή κακό, ποιες ηθικές αξίες ή αρχές στηρίζουν την άποψή του και ποια είναι η διαφορά των ηθικών από άλλες αξίες. Ένας άλλος είναι να αναθεωρήσει κάποιες πεποιθήσεις του, είτε ευαισθητοποιημένος από εξωτερικά γεγονότα και κοινωνικές αλλαγές, είτε συνειδητοποιώντας ότι αυτές βρίσκονται σε αντίθεση με άλλες του απόψεις τις οποίες εμπιστεύεται περισσότερο. Ένας άλλος, είναι να προσπαθήσει να βλέπει τον κόσμο γύρω του με περισσότερη προσοχή και ευαισθησία και ιδιαίτερα να ανταποκρίνεται προσεκτικά και χωρίς προκαταλήψεις στις έγνοιες των συνανθρώπων του. Τέλος, μιας και η ηθική ζωή δεν είναι κυρίως θέμα γνώσης ή πεποίθησης αλλά πράξης, ένας άνθρωπος γίνεται καλύτερος όταν και ο ίδιος αλλάζει με τρόπο που του επιτρέπει να ευθυγραμμίσει καλύτερα τη συμπεριφορά του με τις ηθικές του πεποιθήσεις.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Πώς γίνεσαι καλύτερος παρακολουθώντας ένα μάθημα Ηθικής;

Ένα από τα σημαντικότερα βιβλία ηθικής φιλοσοφίας, τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη, περιέχει τις σημειώσεις του Αριστοτέλη για τις διαλέξεις του περί ηθικής στο Λύκειο, τη φιλοσοφική σχολή που είχε ιδρύσει στην Αθήνα. Σχολιάζοντας τη χρησιμότητα αυτών των διαλέξεων, ο Αριστοτέλης λέει ότι ο σκοπός τους δεν είναι να πείσουν τους ακροατές ποιες πράξεις είναι καλές και ποιες κακές, αλλά να τους βοηθήσουν να κατανοήσουν καλύτερα τους λόγους για τους οποίους είναι καλές ή κακές και τον τρόπο με τον οποίο οι ηθικές επιλογές τους επηρεάζουν την ζωή τους συνολικά. Αυτή η κατανόηση μάς κάνει καλύτερους ανθρώπους γιατί μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε τη ζωή μας με περισσότερη ελευθερία, συνέπεια και αποτελεσματικότητα.

«Αυτό που μπορεί να κάνει η ηθική φιλοσοφία, στην καλύτερη περίπτωση, είναι να σας βοηθήσει να αναπτύξετε την ηθική σας αντίληψη για τη ζωή. Με αυτό εννοώ ότι μπορεί να σας βοηθήσει να κατανοήσετε καλύτερα τι έχει και τι δεν έχει σημασία από ηθική άποψη. Μπορεί να σας βοηθήσει να διαμορφώσετε καλύτερη άποψη για το ποιοι παράγοντες πρέπει και ποιοι δεν πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη και πώς πρέπει να βελτιώσουμε τον τρόπο σκέψης μας και την προσοχή μας και να καλλιεργήσουμε τα συναισθήματά μας. Πάνω από όλα, μπορεί να σας βοηθήσει να σκεφτείτε τη φύση των σχέσεών σας με άλλους

ανθρώπους και με άλλα πράγματα που έχουν αξία, όπως ο κόσμος των ζώων και το φυσικό περιβάλλον. Μπορεί να σας βοηθήσει να σκεφτείτε πώς να χρησιμοποιήσετε καλύτερα τα ταλέντα και την ενέργειά σας και ποιοι θα πρέπει να είναι οι στόχοι σας στη ζωή.»

Τζόναθαν Γουλφ, *An Introduction to Moral Philosophy*, μτφρ. Η.Μ., Νέα Υόρκη: Norton, 2018, σ. 2.

Ερώτηση

Είσαι σε μια πλατεία με τους φίλους σου, και ξαφνικά βλέπεις μια ομάδα παιδιών να απειλεί και να χτυπά ένα άλλο παιδί. Εσύ, σύμφωνα με τη διαπαιδαγώγησή σου, αναγνωρίζεις αμέσως, χωρίς να σκεφτείς κάτι παραπάνω, **ότι** αυτή η πράξη είναι ηθικά απαράδεκτη. Αργότερα, παρακολουθώντας ένα μάθημα Ηθικής, μαθαίνεις ότι αυτή η πράξη είναι απαράδεκτη **γιατί** αποτελεί περίπτωση σωματικού εκφοβισμού, ο οποίος είναι απαράδεκτος γιατί βλάπτει με πολλούς τρόπους αυτόν που τον υφίσταται, και μία βασική ηθική αρχή είναι ότι δεν επιτρέπεται να βλάπτουμε αδικαιολόγητα άλλους ανθρώπους επειδή αυτό είναι κάτι που δεν θα θέλαμε να συμβεί σε μας και άρα δεν πρέπει να το κάνουμε στους άλλους. Αφού ήδη ήξερες ότι η πράξη ήταν ηθικά απαράδεκτη, τι έμαθες παραπάνω από το μάθημα της Ηθικής και σε τι θα σου φανεί χρήσιμο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Πώς γίνεσαι καλύτερος χωρίς να το θέλεις

Στο μυθιστόρημα του Μαρκ Τουαίην «Οι περιπέτειες του Χάκλμπερι Φιν» (1884), ο ήρωας, ένα λευκό αγόρι δεκατεσσάρων χρονών, αποφασίζει να φύγει από το σπίτι του μαζί με τον Τζιμ, ένα μεγαλύτερο σε ηλικία μαύρο σκλάβο, που θέλει να φτάσει στο Ιλ-λινόις για να ξεφύγει από την σκλαβιά. Καθώς ταξιδεύουν με τη σχεδία τους στο Μισισσιππή, ο Χακ, ο οποίος έχει μεγαλώσει στον Νότο της Αμερικής την εποχή που η δουλεία ήταν πλήρως αποδεκτή από την κοινωνία και την Εκκλησία, αρχίζει να αισθάνεται τύψεις που βοηθά έναν σκλάβο να ξεφύγει από το νόμιμο ιδιοκτήτη του καθώς η συνείδησή του του λέει ότι αυτό είναι ανήθικο. Όταν ο Τζιμ του λέει ότι σκοπεύει να δουλέψει και να εξοικονομήσει χρήματα για να εξαγοράσει την ελευθερία της γυναίκας του και των παιδιών του, αλλά αν δεν καταφέρει να τα εξαγοράσει θα τα κλέψει, τα πράγματα γίνονται χειρότερα:

«Λυπήθηκα όταν άκουσα τον Τζιμ να λέει ότι [θα γύριζε πίσω για να κλέψει τα παιδιά του από τον ιδιοκτήτη τους]· έπεσε τόσο πολύ στην εκτίμησή μου. Η συνείδησή μου άρχισε να με αναστατώνει περισσότερο από ποτέ, μέχρι που τελικά της είπα, «Άφησέ με –δεν είναι πολύ αργά ακόμα– θα βγω στην όχθη μόλις δω φώτα, και θα τον καταδώσω.» Αισθάνθηκα

αμέσως χαλαρός, και ευτυχισμένος, ανάλαφρος σαν το φτερό. ... [Αργότερα, καθώς ο Χακ αρχίζει να κωπηλατεί προς την όχθη, ο Τζιμ] λέει:

«Σε λίγο θα φωνάζω απ' τη χαρά μου, και θα λέω, όλα τα χρωστάω στον Χακ. Είμαι ελεύθερος και δεν θα ήμουν ποτέ ελεύθερος αν δεν υπήρχε ο Χακ· ο Χακ το κατάφερε. Ο Τζιμ δεν θα σε ξεχάσει ποτέ, Χακ· είσαι ο καλύτερος φίλος που είχε ποτέ ο Τζιμ· και είσαι ο μόνος φίλος που έχει τώρα ο Τζιμ.» Τραβούσα κουπί, μες τον ιδρώτα για να τον καταδώσω, αλλά όταν τα είπε αυτά, αισθάνθηκα κάπως σαν να ήμουν τελείως εξαντλημένος. Συνέχισα αργά, και δεν ήμουν βέβαιος αν ήμουν χαρούμενος που ξεκίνησα ή όχι. Όταν ήμουν καμμιά πενηνταριά μέτρα μακριά, ο Τζιμ λέει: "Νάτος, φεύγει ο ντόμπρος Χακ, ο μόνος λευκός κύριος που κράτησε το λόγο του στον Τζιμ." Λοιπόν, αισθάνθηκα άρρωστος. Αλλά είπα, πρέπει να το κάνω –δεν μπορώ να το αποφύγω. ... [Αμέσως μετά ο Χακ συναντά δύο οπλισμένους λευκούς που κυνηγούν φυγάδες σκλάβους. Ο ένας από αυτούς τον ρωτάει αν ο άλλος άνθρωπος στη σχεδιά είναι λευκός ή μαύρος.] «Δεν απάντησα αμέσως. Προσπάθησα, αλλά δεν μου έρχονταν οι λέξεις. Προσπάθησα, για ένα ή δύο δευτερόλεπτα, να σφίξω τα δόντια και να το πω, αλλά δεν ήμουν αρκετά άντρας –δεν είχα καθόλου κουράγιο. Καταλάβαινα ότι γινόμουν όλο και πιο αδύναμος, οπότε σταμάτησα να προσπαθώ και είπα –«Είναι λευκός.»

Μαρκ Τουαίην, *Οι περιπέτειες του Χάκλμπερι Φιν*, μτφρ. Η.Μ., Νέα Υόρκη: W.W. Norton, 1962 (1884), σ. 74.

Ερωτήσεις

Στη μία πλευρά της εσωτερικής σύγκρουσης του Χακ, βρίσκεται η ηθική του συνείδηση, που περιέχει όλους τους λόγους για τους οποίους πρέπει να καταδώσει τον Τζιμ, γιατί αλλιώς βλάπτει τον νόμιμο ιδιοκτήτη του. Πώς έχει διαμορφωθεί αυτή η συνείδηση;

Τι υπάρχει στην άλλη πλευρά; Γιατί ο Χακ δεν μπορεί να ακολουθήσει την συνείδησή του και να καταδώσει τον Τζιμ;

Η απόφαση του Χακ να πει ψέματα για να σώσει τον Τζιμ, ακόμη και αν εμείς πιστεύουμε ότι είναι ηθικά σωστή, δεν σταματά την εσωτερική του σύγκρουση: ο Χακ εξακολουθεί να νιώθει δειλός και αδύναμος και δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη της απόφασής του. Τι θα έπρεπε να κάνει ο Χακ από δω και πέρα για να γίνει καλύτερος άνθρωπος;

10. Η αγάπη για τον εαυτό μου και τους άλλους

Ποια είναι τα θεμελιώδη κίνητρα που καθοδηγούν τις πράξεις μας, πέρα από την ενστικτώδη μέριμνα για αυτοσυντήρηση που μοιραζόμαστε με τα άλλα ζώα; Οι κυρίαρχες απαντήσεις σήμερα είναι η αναζήτηση της ευημερίας (να περνάμε όσο το δυνατόν καλύτερα), η εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος (όπως το καταλαβαίνει ο καθένας), και η μεγιστοποίηση της ισχύος (η απόκτηση εξουσίας διαφόρων μορφών). Αυτοί οι ισχυρισμοί μπορεί να φωτίζουν πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά έχουν ένα μειονέκτημα: αφήνουν στο σκοτάδι τη σημασία που έχουν για τη ζωή μας οι άλλοι άνθρωποι. Για να περάσω καλά ή να πλουτίσω, χρειάζομαι άλλους ανθρώπους, αλλά αυτοί οι άνθρωποι έχουν οι ίδιοι κάποια σημασία για μένα πέρα από τη χρησιμότητά τους;

Τι θα γινόταν αν λέγαμε ότι το βασικό κίνητρο των ανθρώπων είναι η αγάπη; Η πρόταση δεν εξιδανικεύει την πραγματικότητα. Η αγάπη μπορεί να σε κάνει να σκοτώσεις κάποιον, η αγάπη μπορεί να γίνει μίσος, και βέβαια μπορεί κάποιος να αγαπά τον εαυτό του πάνω από όλους. Η αναφορά στην αγάπη, όμως, υποδεικνύει ότι η σχέση μας με άλλα πρόσωπα, ή και με τον ίδιο μας το εαυτό, μπορεί να είναι πιο σημαντική στη ζωή μας από την επίτευξη απρόσωπων στόχων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Εαυτοί και φίλοι

Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει ότι «οι άνθρωποι κατακρίνουν εκείνους που αγαπούν περισσότερο τον εαυτό τους, αποκαλώντας τους ντροπιαστικά «φίλαυτους», [επειδή] κάνουν τα πάντα για χάρη του εαυτού τους» και θεωρούν ότι οι καλοί άνθρωποι ενεργούν «για το καλό ... και για χάρη του φίλου τους, αφήνοντας στην άκρη τα δικά τους συμφέροντα.» Η δική του θέση, όμως, είναι διαφορετική.

«[Τα χαρακτηριστικά της φιλίας για τους άλλους] ... φαίνεται να προέρχονται από αυτά της φιλίας με τον εαυτό μας. Οι άνθρωποι θεωρούν φίλο κάποιον που θέλει και κάνει το καλό ... για χάρη του άλλου, ή κάποιον που θέλει ο φίλος να υπάρχει και να ζει, για χάρη του ίδιου του φίλου. Άλλοι θεωρούν φίλο κάποιον που περνάει χρόνο με τον άλλον και κάνει τις ίδιες επιλογές, ή που νιώθει θλίψη και ευχαρίστηση με τον φίλο του. ... Αλλά όλα αυτά τα χαρακτηριστικά ανήκουν στον καλό άνθρωπο σε σχέση με τον εαυτό του Γιατί αυτός έχει την ίδια γνώμη με τον εαυτό του, και επιθυμεί τα ίδια πράγματα για όλη του την ψυχή, και σίγουρα επιθυμεί αυτό που είναι καλό για τον εαυτό του, ... και το κάνει ... για χάρη του εαυτού του ... Και αυτός επιθυμεί να περνάει χρόνο με τον εαυτό του ... Και πάνω απ' όλα μοιράζεται τη θλίψη και την ευχαρίστησή του με τον εαυτό του. Έτσι, επειδή όλα αυτά χαρακτηρίζουν τον καλό άνθρωπο στη σχέση με τον εαυτό του, και επειδή είναι για τον φίλο του όπως είναι για τον εαυτό του (γιατί ο φίλος του είναι ένας άλλος εαυτός), η φιλία θεωρείται κάτι από όλα αυτά ... [Οι κακοί, όμως] ... δεν έχουν τίποτα από όλα αυτά που είπαμε, ... γιατί βρίσκονται σε αντίθεση με τον εαυτό τους ... γιατί, αντί για τα πράγματα

που οι ίδιοι θεωρούν καλά, επιλέγουν αυτά που είναι ευχάριστα και στην πραγματικότητα βλαβερά Και οι φαύλοι αναζητούν άλλους με τους οποίους να περάσουν τις μέρες τους, ενώ αποφεύγουν τον εαυτό τους, γιατί όταν είναι μόνοι τους θυμούνται πολλά δυσάρεστα στο παρελθόν και προσβλέπουν στα ίδια στο μέλλον Και επειδή δεν έχουν τίποτα αξιόγápητο, δεν νιώθουν καθόλου αγάπη για τον εαυτό τους.»

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1166a, μτφρ. Δ. Λυπουρλής (τροποποιημένη), https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=78&page=103

Ερώτηση

Συνήθως, απηχώντας την προτροπή της χριστιανικής θρησκείας, λέμε ότι ο καλός άνθρωπος «αγαπάει τον πλησίον του όπως τον εαυτό του». Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι ο καλός άνθρωπος αγαπάει τον φίλο του επειδή αγαπάει τον εαυτό του, ενώ ο κακός δεν αγαπάει κανένα, επειδή δεν αγαπάει τον εαυτό του. Πώς συμβιβάζεται η θέση του Αριστοτέλη με την πεποίθησή μας πως ο κακός άνθρωπος ενεργεί βλάπτοντας τους άλλους, ακριβώς επειδή είναι εγωιστής, δηλαδή αγαπάει πραγματικά μόνο τον εαυτό του;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Η αγάπη και ο σκοπός της ζωής μας

«Οι πρακτικοί συλλογισμοί ασχολούνται, τουλάχιστον εν μέρει, με τον σχεδιασμό αποτελεσματικών μέσων για την επίτευξη των σκοπών μας. Για να έχουν ένα κατάλληλα εδραιωμένο πλαίσιο και θεμέλιο, πρέπει να θεμελιώνονται σε σκοπούς που θεωρούμε ως κάτι περισσότερο από μέσο για την επίτευξη άλλων σκοπών. Πρέπει να υπάρχουν ορισμένα πράγματα που εκτιμούμε και επιδιώκουμε για τον εαυτό τους. Είναι αρκετά εύκολο να καταλάβουμε πώς κάτι αποκτά εργαλειακή αξία. Αυτό συμβαίνει αν συμβάλλει αποτελεσματικά στην εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου στόχου. Αλλά πώς γίνεται τα πράγματα να αποκτούν για εμάς τελική αξία ανεξάρτητα από τη χρησιμότητά τους για την επιδίωξη περαιτέρω στόχων; ... Πιστεύω ότι η αγάπη είναι αυτή που ικανοποιεί αυτήν την ανάγκη. Όταν αγαπάμε ορισμένα πράγματα ... δεσμευόμαστε σε τελικούς σκοπούς από κάτι περισσότερο από μια τυχαία παρόρμηση ή μια σκόπιμη εκούσια επιλογή. Η αγάπη είναι η πηγή προέλευσης της τελικής αξίας. Αν δεν αγαπούσαμε τίποτα, τότε τίποτα δεν θα είχε για εμάς κάποια οριστική και εγγενή αξία. ... Από την ίδια της τη φύση, η αγάπη συνεπάγεται τόσο ότι θεωρούμε τα αντικείμενά της ως πολύτιμα καθαυτά όσο και ότι δεν έχουμε άλλη επιλογή από το να υιοθετήσουμε αυτά τα αντικείμενα ως τελικούς μας σκοπούς.»

Χάρρυ Φράνκφουρτ, *The Reasons of Love*, μτφρ. Η.Μ., Πρίνστον: Princeton University Press, 2004, σσ. 55-6.

Ερώτηση

Αν συμφωνήσουμε ότι αυτά που αγαπάμε είναι αυτά που δίνουν τελικό νόημα και αξία στη ζωή μας, τι είδους πράγματα θα μπορούσαν να είναι αντικείμενα της αγάπης μας, εκτός από συγκεκριμένα πρόσωπα; Ζώα; Δραστηριότητες (η ζωγραφική, το κολύμπι); Συλλογικότητες (η πατρίδα μου, η ομάδα μου); Γενικές έννοιες (η δικαιοσύνη, η ομορφιά, τα μαθηματικά); Υπερφυσικά πρόσωπα (ο Θεός); Θα είχε νόημα να πει κανείς ότι αγαπάει την ευημερία, τον πλούτο, ή την εξουσία;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Οι δύο ρίζες της ηθικής

Η ιδέα ότι η ηθική έχει δύο διακριτές ρίζες που αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά κάποιες φορές έρχονται σε αντίθεση, εμφανίζεται συχνά. Στην Αντιγόνη του Σοφοκλή, π.χ., ο «γραπτός» νόμος της πολιτείας που καταδικάζει τους προδότες διακρίνεται από τον «άγραφο» και θεϊκό νόμο που επιβάλλει την ταφή των νεκρών. Στη χριστιανική θρησκεία, συναντάμε δύο συμφωνίες μεταξύ Θεού και ανθρώπων που αφορούν και την ηθική, μια εστιασμένη στον νόμο (Παλαιά) και μία στην αγάπη (Καινή). Στη σύγχρονη πολιτική θεωρία, το ηθικώς ορθό (με την έννοια του δίκαιου ή του ακριβοδίκαιου) διακρίνεται από το ηθικώς καλό (με την έννοια του αγαθού).

«Ως υπέρτατη αρχή της ηθικής, έχω ήδη διατυπώσει στο προηγούμενο κεφάλαιο τον κανόνα: «μην βλάπτετε κανέναν· αντίθετα, βοηθήστε όλους όσο μπορείτε». Δεδομένου ότι αυτό το αξίωμα περιέχει δύο προτάσεις, οι αντίστοιχες πράξεις εμπίπτουν σε δύο κατηγορίες. ... Ο διαχωρισμός μεταξύ των λεγόμενων καθυκόντων δικαιοσύνης και αρετής, πιο σωστά μεταξύ δικαιοσύνης και αγάπης για τους ανθρώπους, ... εδώ αποδίδεται εντελώς άμεσα ...: είναι το φυσικό, αδιαμφισβήτητο και σαφές όριο μεταξύ του αρνητικού και του θετικού, μεταξύ του να μην βλάπτεις και του να βοηθάς. ... Επομένως, θέτω δύο αρετές, αυτή της δικαιοσύνης και αυτή της αγάπης για τους ανθρώπους, τις οποίες ονομάζω βασικές αρετές επειδή από αυτές προέρχονται πρακτικά και μπορούν να εξαχθούν θεωρητικά όλες οι υπόλοιπες. Και οι δύο έχουν τις ρίζες τους στη φυσική συμπόνια. Αυτή η συμπόνια, ωστόσο, είναι η ίδια ένα αναμφισβήτητο γεγονός της ανθρώπινης συνείδησης και είναι ουσιώδης για αυτήν, καθώς δεν βασίζεται σε προϋποθέσεις, έννοιες, θρησκείες, δόγματα, μύθους, ανατροφή και μόρφωση. Αντίθετα, είναι πρωταρχική και άμεση, βρίσκεται στην ίδια την ανθρώπινη φύση.»

Άρθουρ Σοπενάουερ, *Περί του θεμελίου της ηθικής*, μτφρ. Η.Μ., Αμβούργο: Felix Meiner, 2007, σσ. 110-1.

Ερώτηση

Η δικαιοσύνη είναι απόλυτη («μην βλάπτετε κανέναν») και βασίζεται σε καθολικούς κανόνες, ενώ η αγάπη για τους ανθρώπους είναι σχετική («βοηθήστε όλους όσο μπορείτε») και πρέπει να λαμβάνει υπόψη της συγκεκριμένους ανθρώπους. Οι δύο αρχές φαίνεται να δείχνουν προς αντίθετες κατευθύνσεις: «Να φέρεσαι σε όλους τους ανθρώπους σαν να ήταν ίδιοι (δικαιοσύνη) και στον καθένα σαν να ήταν μοναδικός (αγάπη)». Συμβιβάζονται αυτά τα δύο; Τι μπορούμε ίσως να θεωρήσουμε ως πιο σημαντικό;